สระน้ำ (สระสี่เหลี่ยม)

ตั้งอยู่ที่ตำบลสระสี่เหลี่ยม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี สระสี่เหลี่ยม หรือชาวบ้านเรียกกันว่า “*สระพระรถ*” ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าถูกขุดขึ้นในสมัยใด ชาวบ้านบริเวณใกล้เคียงกับโบราณสถานแห่งนี้มีความเชื่อว่าสระสี่เหลี่ยมเป็นที่สถิตของเจ้าพ่อหลายองค์ เช่น เจ้าพ่อหลงคง เจ้าพ่อหลวง เป็นต้น ในประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน บรรดาร่างทรงจะเดินทางมาร่วมชุมนุมทำพิธีทรงเจ้าที่บริเวณสระสี่เหลี่ยมแห่งนี้กันเป็นประจำ

หลักฐานสำคัญทางโบราณคดี ได้แก่ ***สระสี่เหลี่ยม*** สระน้ำที่ถูกขุดลงไปในพื้นศิลาแลงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดความยาว ๑๕ เมตร ความกว้าง ๑๒ เมตร ขอบสระตัดเรียบเสมอกันทั้งสี่ด้าน ความหนา ๑๖๕ เซนติเมตร มีทางให้น้ำไหลเข้า-ออกอยู่ทางด้านทิศตะวันตก ปัจจุบันมีการก่อกำแพงอิฐเตี้ยๆ ล้อมรอบขอบสระอีกชั้นหนึ่ง ขอบสระทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้มีการพังทลาย แต่เดิมมีแท่นหินตั้งอยู่บริเวณขอบบ่ออาจจะเป็นแท่นบูชาปัจจุบันได้สูญหายไป จากหลักฐานที่พบสันนิษฐานเบื้องต้นได้ว่าสระสี่เหลี่ยมน่าจะเป็นแหล่งน้ำที่ถูกขุดขึ้นในช่วงวัฒนธรรมทวารวดีต่อเนื่องถึงวัฒนธรรมเขมรโบราณ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๗) เพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคหรือเพื่อการประกอบพิธีกรรม ซึ่งน่าจะมีความสัมพันธ์กับชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับแนวเส้นทางถนนพระรถ กำหนดอายุสมัยอยู่ในช่วงทวารวดี-วัฒนธรรมเขมรโบราณ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๗)

สระสี่เหลี่ยม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานสระน้ำ(สระสี่เหลี่ยม) ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ ตอนที่ ๗๕ ลงวันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๘ พื้นที่โบราณสถานกว้างประมาณ ๔ วา ๒ ศอก ลึก ๗ ศอก

เมืองพระรถ

ตั้งอยู่ในเขตหมู่ ๑ ตำบลหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่เจริญขึ้นในช่วงสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖) และพัฒนาการสืบเนื่องต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ซึ่งได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมความเชื่อจากอาณาจักรเขมรโบราณ ชื่อของเมืองพระรถนั้นมีที่มาจาก ชื่อของ “*พระรถเสน*” โอรสของพระเจ้ารณสิทธิ์แห่งกุตารนครที่เกิดจากนางเภาน้องคนสุดท้อง ในตำนานนิทานพื้นบ้าน เรื่อง “ *นางสิบสอง* ”

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการอำเภอพนัสนิคม ในบันทึกการตรวจราชการทรงกล่าวถึง “ *พระมหาธาตุ*” โบราณสถานสำคัญในเขตเมืองพระรถ จังหวัดชลบุรี ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทรได้กราบทูลให้สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทราบว่า ที่เมืองชลบุรีชาวบ้านเมืองพนัสได้พบพระพุทธรูปองค์หนึ่งบริเวณเมืองพระรถ เป็นพระพุทธรูปประทับยืน ที่มีพุทธลักษณะประหลาดและงามมาก สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์จึงกราบทูลให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งเป็นนายกราชบัณฑิตยสภา เมื่อทรงทราบเรื่องดังกล่าวพระองค์จึงสอบถามไปยังพระยาพิพิธอำพล ผู้ว่าราชการจังหวัดชลบุรี ทราบความว่าพระพุทธรูปองค์นั้นเป็นสมบัติของนางน้อย แซ่จัน ชาวบ้านในเขตเมืองพระรถพบจากคูเมืองทางด้านใต้ ลักษณะเป็นพระพุทธรูปศิลาประทับยืนบนหลังสัตว์ชนิดหนึ่ง (พนัสบดี) ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ พันเอกหลวงรณสิทธิราชอธิบดีกรมศิลปากรสำรวจเมืองพระรถแล้วบันทึกไว้ในรายงานว่าเป็น พระพุทธรูปปางเสด็จจากดาวดึงส์ประทับยืนบนหลังสัตว์ชนิดหนึ่ง

ภาพถ่ายทางอากาศเมืองพระรถ

ลักษณะของเมืองพระรถจากการสำรวจพบว่าเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ขนาดความกว้างประมาณ ๘๕๐ เมตร ความยาว ๑,๕๕๐ เมตร คูน้ำคันดินกำแพงเมือง ประกอบด้วยคันดิน ๒ ชั้น สูงจากพื้นดินประมาณ ๒ ศอกเศษ มีคูน้ำอยู่กึ่งกลางความกว้างประมาณ ๕ วา พื้นที่ภายในตัวเมืองและนอกเมืองพบร่องรอยของแหล่งชุมชน และโบราณสถานหลายแห่ง โบราณสถานสำคัญพบอยู่นอกคูน้ำคันดินบริเวณมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ ความกว้างประมาณ ๑๕ วา เรียกกันว่า“ *เนินพระธาตุ* ” หรือ “*เนินธาตุ* ” ในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ กรมศิลปากรทำการขุดแต่งบริเวณกึ่งกลางเนินโบราณสถานพบว่าเป็นฐานสถูปเจดีย์ก่อด้วยอิฐแบบทวารวดี ส่วนบนมีเจดีย์ก่ออิฐถือปูนย่อมุมไม้สิบสองสมัยรัตนโกสินทร์สร้างคร่อมทับไว้ เนินพระธาตุนี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือของชาวบ้านในแถบนี้ แต่เดิมจะมีการจัดงานสมโภชกันในเดือน ๖ มีการเฉลิมฉลองแห่เซิ้งบั้งไฟ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงเนินพระธาตุไว้เมื่อคราวเสด็จตรวจราชการอำเภอพนัสนิคม ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ว่า

> *“ .... ข้างนอกเมือง ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ยังมีเจดีย์อยู่องค์หนึ่ง เหลือแต่เนินก่อด้วยอิฐ เรียกกันว่าพระมหาธาตุ .. ที่เมืองพิมายข้างนอกเมืองด้านตะวันออกเฉียงเหนือก็มีอิฐคล้ายเมืองพนัสนิคมองค์หนึ่งอย่างนี้ แต่เขาเรียกกันว่า เมรุพรหมทัต คือเป็นฌาปนกิจ และฝังสริระของพระเจ้าพรหมทัต พระเจดีย์ที่เมืองพนัสนิคมก็น่าจะเป็นฌาปนกิจ และฝังสริระธาตุของพระเจ้ารถ หรือพระเจ้าอะไรที่สร้างเมืองพนัสนิคมครั้งกัมพุชประเทศอย่างเดียวกัน จึงคิดเป็นข้อควรสันนิษฐานในเรื่องสร้างพระมหาธาตุสำหรับเมืองแต่เดิมสร้าง เพื่อฝังสริระธาตุของกษัตริย์ผู้สร้างเมืองนั้นๆซึ่งเป็นต้นวงศ์ ....”*

พระพนัสบดี พบจากเมืองพระรถ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

โบราณวัตถุชิ้นสำคัญที่พบในบริเวณเมืองพระรถ ได้แก่ พระพุทธรูปปางประทับยืนเหนือพนัสบดีที่ชาวบ้านพบจากคูเมืองด้านใต้ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกกันว่า “*พระพนัสบดี*” ต่อมาถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของอำเภอพนัสนิคม ชิ้นส่วนพระนารายณ์สวมหมวกแขก พระพุทธรูปปางนาคปรกแบบศิลปะทวารวดี พระพุทธรูปสำริดแบบศิลปะลพบุรี และแท่นฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ โบราณวัตถุเหล่านี้มีอายุตั้งแต่สมัยทวารวดีลงมาถึงสมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘) นอกจากนี้ในบริเวณที่ตั้งแหล่งชุมชนของเมืองยังพบเครื่องปั้นดินเผาทั้งชนิดเคลือบและไม่เคลือบกระจายปะปนกับชิ้นส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ และเปลือกหอยแครงอยู่ทั่วบริเวณ

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเมืองพระรถ ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒ ตอนที่ ๗๕ ลงวันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๗๘ เนื้อที่ประมาณ ๑.๓ ตารางกิโลเมตร

เมืองพญาเร่

ตั้งอยู่ในเขตอำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี เป็นเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖) ผังเมืองเป็นรูปวงรี ๒ ชั้น มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ คูเมืองชั้นนอกมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๑,๑๐๐ เมตร ปัจจุบันยังคงมีแนวปรากฏให้เห็นชัดเจนทางด้านเหนือของเมือง ส่วนด้านอื่นๆ ถูกทำลายไปเกือบหมด คูเมืองชั้นในมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๖๐๐ เมตร ยังคงปรากฏแนวคูเมืองความกว้างประมาณ ๑๑ เมตร และกำแพงเมืองซึ่งเป็นคันดินความสูงประมาณ ๑ เมตร ความกว้างของคูเมืองประมาณ ๑๑ เมตร ภายในเมืองไม่พบเนินโบราณสถาน จากคำบอกเล่าของชาวบ้านกล่าวว่า เคยพบโครงกระดูก กำไลสำริด และหม้อดินเผา จากหลักฐานทางโบราณคดีสันนิษฐานได้ว่าเมืองพญาเร่นี้คงเป็นเมืองโบราณที่ตั้งอยู่ในเส้นทางการติดต่อระหว่างชุมชนในเขตชลบุรีและระยองในราวสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนในสมัยโบราณของภาคตะวันออก

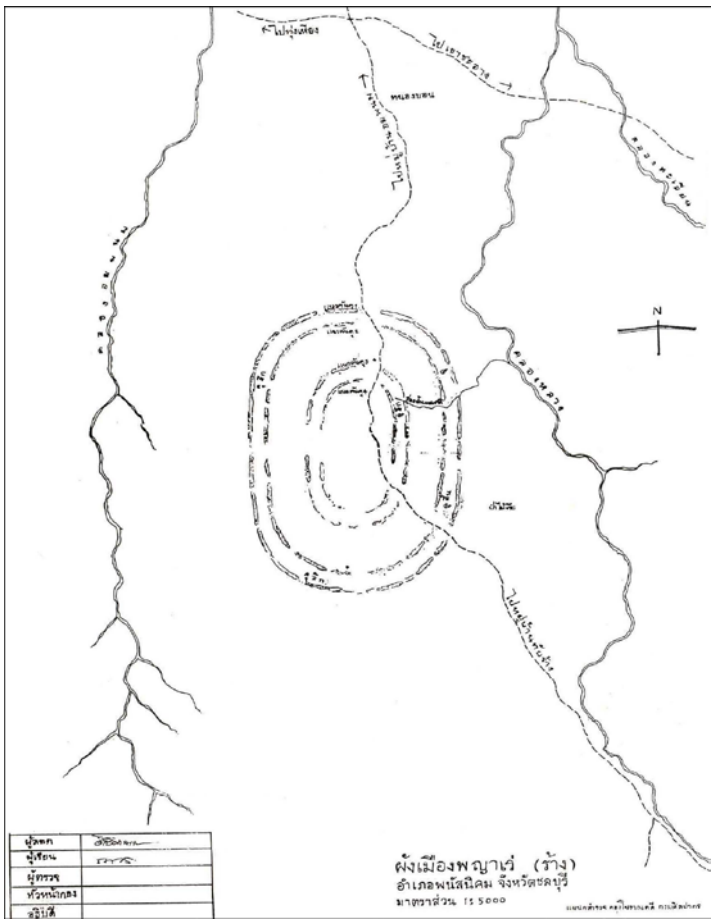

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานเมืองพญาเร่ ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๕ ตอน ๙๐ ลงวันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๐๑ เนื้อที่ประมาณ ๒๒๖๐ ไร่ ๑ งาน ๕๐ ตารางวา

ผังเมืองพญาเร่ จังหวัดชลบุรี

โคกพนมดี

โครงกระดูกมนุษย์
จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีโคกพนมดี

ตั้งอยู่ในเขตอำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี มีลักษณะเป็นเนินดินเนื้อที่ประมาณ ๓๐ ไร่ สูงกว่าพื้นที่นาโดยรอบประมาณ ๑๒ เมตร การดำเนินงานทางโบราณคดีของนักโบราณคดีหลายๆท่านตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ เช่นต้นมา สามารถวิเคราะห์หลักฐานที่พบนำมาอธิบายเรื่องราวได้ว่า โคกพนมดีเป็นแหล่งชุมชนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มีสภาพสังคมค่อนข้างซับซ้อน มีการเข้ามาอยู่อาศัยของมนุษย์เป็นระยะเวลานานตั้งแต่ช่วงประมาณ ๓,๖๐๐-๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว คนก่อนประวัติศาสตร์กลุ่มแรกสุดของโคกพนมดีจะตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับแม่น้ำกว้างบริเวณชวากทะเล อาจเป็นที่ต่ำขึ้นแฉะ และน้ำทะเลขึ้นถึง จึงเป็นที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ รู้จักการใช้ขวานหินในการโค่นต้นไม้และเผาป่าเพื่อถากถางพื้นที่สำหรับอยู่อาศัย ผลิตภาชนะดินเผารูปทรงหลากหลายทั้งแบบผิวเรียบ ผิวเรียบขัดมัน และตกแต่งผิวด้วยลายขูดขีดขึ้นใช้โดยใช้หินดุและไม้ตีขึ้นรูป หาอาหารจากธรรมชาติด้วยการวางข่ายและใช้เบ็ดตกปลา ช่วงน้ำลงก็จะเก็บหอยตามชายเลนหรือหอยที่อยู่ตามน้ำทะเลใส เปลือกหอยที่ได้ก็นำมาทำเป็นเครื่องประดับ นอกจากนี้ยังมีการติดต่อแลกเปลี่ยนทรัพยากรเครื่องมือเครื่องใช้ที่ตนขาดแคลน เช่น หินเนื้อดีสำหรับการทำเครื่องมือเครื่องใช้ กับกลุ่มชนที่อยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดินและชุมชนบริเวณใกล้เคียงซึ่งสำรวจพบแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์มากกว่า ๔๐ แห่ง สมาชิกบางคนในกลุ่มได้รับการยอมรับนับถือเป็นผู้นำ เนื่องมาจากความสามารถเฉพาะตัว

ต่อมาเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม คนก่อนประวัติศาสตร์ที่โคกพนมดีก็เริ่มทำการเพาะปลูกข้าวเองตามบริเวณหนองน้ำจืด พวกเขาใช้จอบหินแกรนิตในการปรับหน้าดินและใช้เปลือกหอยน้ำจืดมาทำเป็นเคียวหรือมีด และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอีกครั้งทำให้ระดับน้ำทะเลสูงขึ้นเป็นผลให้สภาพพื้นที่ใกล้เคียงเป็นป่าเลนน้ำเค็ม ไม่เหมาะต่อการเพาะปลูกข้าวจึงต้องหยุดปลูกข้าวไปในที่สุด การติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่นๆ ทวีความสำคัญมากขึ้น ผู้หญิงที่มีความชำนาญในการผลิตภาชนะดินเผามีบทบาทในการแลกเปลี่ยนติดต่อกับชุมชนอื่น มีการนำสิ่งของหายากจากที่ห่างไกลกลับมาสู่ชุมชน เช่น เปลือกหอยมือเสือ งาช้าง และหินชนวนเพื่อนำมาทำเป็นเครื่องประดับ ส่วนข้าวก็อาจได้มาด้วยการแลกเปลี่ยน การที่ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในชุมชนทำให้มีสถานะที่อยู่เหนือกว่าคนทั่วไป ซึ่งพบหลักฐานจากพิธีกรรมการฝังศพ ที่มีการใส่สิ่งของฝังลงไปร่วมกับศพซึ่งเต็มไปด้วยของที่มีค่าและมีการประดับประดาศพอย่างมากมาย เช่นเดียวกับการฝังศพเด็กหญิงที่เสียชีวิตลงในขณะยังเล็กถือว่าเป็นการสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ และในศพผู้ชายบางคนก็มีความสำคัญในสังคมก็พบในลักษณะเดียวกัน สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อมอย่างมาก ในสมัยต่อมา จนอาจทำให้พื้นที่โคกพนมดีไม่เหมาะต่อการอยู่อาศัยต่อไป ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์โคกพนมดีจึงถูกทิ้งร้างไปในที่สุด เมื่อราว ๓,๖๐๐ ปีมาแล้ว

วัดใต้ต้นลาน

ตั้งอยู่เลขที่ ๖๕ หมู่ ๙ บ้านใต้ ตำบลไร่หลักทอง อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี หนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒๐ ของกรมการศาสนา กล่าวว่าวัดใต้ต้นลานตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๘ โดยเศรษฐีแห่งตำบลไร่หลักทองบุตรของเจ้าเมืองในสมัยนั้น ชื่อ ท้าวสาและภรรยา(ต้นตระกูลวงษ์แก้ว) ได้มอบที่ดินให้สร้างวัดขึ้น จำนวนเนื้อที่ ๙ ไร่ ๒ งาน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดใต้ต้นลานได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ พื้นที่บริเวณใกล้เคียงกับวัดใต้ต้นลานเคยเป็นแหล่งชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔–๒๕๓๖ นักโบราณคดีชาวไทยและฮอลันดาทำการขุดค้นเนินดินห่างจากวัดออกไปประมาณ ๑ กิโลเมตรเศษ ได้พบโครงกระดูกมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีชีวิตอยู่เมื่ออายุราว ๒,๒๐๐ ปีมาแล้ว ฝังร่วมอยู่กับสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ จำนวนกว่า ๓๐ โครง

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญของวัดใต้ต้นลาน ได้แก่ ***พระอุโบสถ*** สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ลักษณะเป็นอุโบสถก่ออิฐถือปูน ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดความกว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๒๖ เมตร หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก หลังคาเครื่องไม้ลดชั้น ๓ ชั้น มุงกระเบื้องเคลือบซ้อนกันชั้นละ ๔ ตับ เครื่องลำยอง ช่อฟ้า ใบระกาและหางหงส์ปูนปั้นประดับกระจก หน้าบันไม้ประดับกระจกสีมีสาหร่ายรวงผึ้งประดับ ด้านหน้าแบ่งออกเป็น ๓ ช่วง คือ ช่วงบนเป็นไม้ฉลุลายประดับกระจกสีน้ำเงินเป็นรูปพระนารายณ์ประทับยืนอยู่บนมือของหนุมาน ด้านข้างเป็นดอกไม้และก้านใบไม้คดโค้ง ช่วงกลางของหน้าบันเป็นภาพดอกไม้มียักษ์ ๒ ตน ถืออาวุธเหาะอยู่ทางด้านข้างประดับด้วยลายใบไม้ และก้านใบไม้คดโค้ง หน้าบันช่วงล่างเป็นภาพยักษ์ ๔ ตอน มีลายใบไม้และก้านใบไม้คดโค้ง หน้าบันด้านหลังพระอุโบสถมีรูปแบบคล้ายคลึงกัน ช่วงบนเป็นรูปเทวดาประทับนั่งอยู่บนแท่นฐานสิงห์มีชายผ้าทิพย์ห้อยประดับด้วยลายก้านขด ช่วงกลางของหน้าบันเป็นรูปหน้ากาฬ มีเทวดาและนางอัปสรประทับยืนอยู่ทางด้านข้าประดับด้วยลายก้านขด ช่วงล่างเป็นรูปเทวดา นางอัปสร และยักษ์นั่งพนมมือแสดงความเคารพ ด้านข้างมีลายก้านขดประดับ

พระอุโบสถตั้งอยู่บนฐานบัวลูกแก้วอกไก่สูง มีมุขลดทางด้านหน้าและหลัง ผนังพระอุโบสถก่ออิฐถือปูนมีช่องหน้าต่างด้านละ ๕ ช่อง บานหน้าต่างไม้แกะสลักประดับกระจกสีเป็นภาพเทพารักษ์ประทับยืนบนแท่นมียักษ์แบก โดยเทพารักษ์หันหน้าเข้าหากันเป็นคู่ๆ มีประตูทางเข้า-ออกทางด้านหน้าและหลังด้านละ ๒ ประตู บานประตูไม้แกะสลักประดับด้วยกระจกสีเป็นภาพยักษ์ยืนอยู่บนหลังสิงห์ประดับด้วยลายพันธุ์พฤกษา ตรงกึ่งกลางระหว่างผนังด้านหน้า และหลังมีซุ้มประดิษฐานใบเสมาทรงสถูป ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ปางมารวิชัย ด้านข้างมีพระอัครสาวกประทับยืนทำด้วยโลหะ พื้นพระอุโบสถปูด้วยกระเบื้องเคลือบลายคราม

พระอุโบสถวัดใต้ต้นลาน

ผนังด้านในมีภาพจิตรกรรมฝาผนังแบ่งออก ๕ แถว ตอนบนสุด ๔ แถวเป็นภาพเทพชุมนุม และห้องภาพแถวที่ ๕ อยู่ระหว่างช่องหน้าต่างเป็นภาพพุทธประวัติ เริ่มต้นเล่าเรื่องจากผนังทางด้านทิศเหนือตั้งแต่ตอนประสูติจนถึงตอนที่นางตัณหา นางราคาและนางอรดี ๓ ธิดามารมารำประโลมล่อพระพุทธองค์ ผนังด้านทิศตะวันออกเป็นภาพตอนมารวิชัย ผนังทางด้านทิศใต้เป็นตอนเสวยวิมุตติสุขจนถึงตอนเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน และโทณะพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุแก่พราหมณ์และกษัตริย์ ๘ พระนคร ด้านหลังพระประธานแบ่งภาพออกเป็น ๓ ส่วน ตรงกึ่งกลางเป็นภาพอุทเทสิกเจดีย์ ด้านซ้ายเป็นภาพเสด็จโปรดพระพุทธมารดาและจำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ต่อเนื่องจนถึงตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้านขวาเป็นภาพตอนแสดงยมกปาฏิหาริย์ ส่วนตอนล่างเป็นภาพอบายภูมิ ข้อสังเกตของภาพจิตกรรมฝาผนังวัดใต้ต้นลาน คือ ตอนเสวยวิมุตติสุข ทำเป็นภาพพระพุทธองค์ประทับยืน อันอาจหมายถึง จงกรม แทนที่จะประทับนั่ง ตอนเสด็จดับขันธ์ปรินิพานทำเป็นภาพโลงสี่เหลี่ยมมีพระบาททั้ง ๒ ยื่นพ้นโลงออกมา แทนภาพพระบรมศพของ ลักษณะคล้ายกับภาพจิตกรรมของวัดสายชล ณ รังสี จังหวัดฉะเชิงเทรา บานประตูด้านในมีภาพจิตกรรมเป็นภาพเทวดาประทับยืนพนมมืออยู่บนแท่นมีรูปบุคคลแบก ลักษณะของภาพลอกเลียนและปรับปรุงรูปแบบมาจากภาพทวารบาลของวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี บานหน้าต่างเป็นรูปเทวดาประทับยืนพนมมืออยู่บนแท่น มีช่อดอกไม้ร่วงประดับ รอบพระอุโบสถเป็นลานประทักษิณมีกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูนล้อมรอบ ด้านหน้ามีรูปปั้นยักษ์ขนาดใหญ่ และระหว่างอุโบสถกับกำแพงแก้วด้านข้างมีซุ้มประดิษฐานใบเสมาทรงสถูป ด้านละ ๕ ซุ้ม

มณฑป สร้างเชื่อมต่อทับลงบนแนวบันไดทางขึ้นพระอุโบสถทางด้านหลัง ลักษณะเป็นมณฑปก่ออิฐถือปูน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องเคลือบซ้อนกัน ๒ ชั้น ส่วนบนสุดทำเป็นยอดสถูปปูนปั้น ๓ องค์ เรียงต่อเนื่องกันตามแนวยาวของสันหลังคา ส่วนฐานมณฑปก่ออิฐถือปูนเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ผนังก่ออิฐถือปูน มีประตูทางด้านทิศตะวันออก ๑ ประตู ทางด้านเหนือและใต้มีช่องหน้าต่างด้านละ ๑ ช่อง บานประตูเดิมเป็นไม้แกะสลักแต่ถูกคนร้ายขโมยไป บานหน้าต่างไม้ภายในมณฑปพบร่องรอยของฐานพระพุทธรูปประทับนั่ง

มณฑปวัดใต้ต้นลาน

หอไตรกลางน้ำ ลักษณะเป็นอาคารทรงไทย มีเสาสูงตั้งอยู่กลางสระน้ำ หลังคาเครื่องไม้ทรงจัตุรมุขซ้อนกัน ๒ ชั้นมุงกระเบื้องเคลือบ มีช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์ปูนปั้นประดับกระจกสี หน้าบันปูนปั้นรูปเทพพนม เสาของหอไตรเป็นเสาไม้กลมสูงจำนวนทั้งหมด ๑๒ เสา มีบันไดทางขึ้นอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ฝาเรือนหอไตรเป็นฝาไม้ปะกน

หอไตรกลางน้ำ

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถนอกกำแพงแก้ว ลักษณะเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนย่อมุมไม้สิบสองมีฐานซ้อนกันเป็นชั้นๆ ชั้นแรกสุดเป็นฐานบัวรองรับชั้นฐานซึ่งประกอบด้วยลูกแก้วอกไก่และหน้ากระดานบน ซ้อนกัน ๔ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นบัวปากระฆังรองรับองค์ระฆังย่อมุมขนาดเล็ก ส่วนยอดมีบัลลังก์สี่เหลี่ยมย่อมุมรองรับ บัวคลุ่มเถาและปลียอด

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดใต้ต้นลาน ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๐๖ ตอนที่ ๒๖ ลงวันที่ ๑๔กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๓ ไร่ ๒ งาน ๖๔ ตารางวา

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง วัดใต้ต้นลาน

พระจุฑาธุชราชฐาน

ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลท่าเทววงษ์ อำเภอเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี พระจุฑาธุชราชฐาน เป็นพระราชวังฤดูร้อนของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕) ตั้งอยู่บนเกาะสีชัง พระราชทานนามตามพระนามของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชราชดิลก ที่ประสูติ ณ เกาะแห่งนี้

เกาะสีชังเป็นเกาะขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางทะเลตรงกันข้ามกับอำเภอศรีราชา ห่างจากฝั่งระยะทางประมาณ ๓ ไมล์ทะเล มีเกาะใหญ่น้อยล้อมรอบเป็นบริวารอยู่ถึง ๘ เกาะ คือ เกาะสัมปันยื้อ เกาะโปลง เกาะร้านดอกไม้ เกาะยายเท้า เกาะขามน้อย เกาะขามใหญ่ เกาะท้ายค้างคาว และเกาะท้ายตาหมื่น ลักษณะพื้นที่บนเกาะสีชังเป็นโขดเขาเดิมมีราษฎรอาศัยอยู่ไม่มากนัก

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชกระแสเกี่ยวกับเกาะสีชังไว้ว่า ถึงแม้ว่าเกาะสีชังจะเป็นเกาะที่ตั้งอยู่ใกล้กรุงเทพฯ ยิ่งกว่าเกาะใดๆ แต่ในอดีตยังไม่มีเรือกลไฟที่จะใช้เดินทางไปมาในทะเลได้สะดวก จึงไม่มีเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดเสด็จพระราชดำเนินถึงเกาะสีชังมาก่อนจนกระทั่ง ในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหมสั่งเครื่องจักรกลไฟเข้ามาต่อเป็นเรือพระที่นั่ง ชื่อ “*สยามอรสุมพล*” ขึ้นเป็นลำแรกจึงได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสเกาะสีชัง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บนเกาะสีชังมีผู้อาศัยอยู่ทางด้านหัวแหลมเพียงไม่กี่ครอบครัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสว่าเกาะสีชังเป็นที่ที่มีอากาศดี ผู้คนที่อาศัยอยู่เกาะนี้จึงมีอายุยืนเพราะไม่มีโรคภัยเบียดเบียน หลังจากเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนั้นแล้วก็โปรดที่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสเกาะสีชังอยู่แสมอ ในการเสด็จพระราชดำเนินของพระองค์จะมียายเสมผู้อาวุโส ซึ่งเป็นที่นับถือของชาวเกาะสีชังเข้าเฝ้ารับเสด็จทุกครั้ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรตั้งให้เป็น “ *ท้าวศรีรักษา* ” ดูแลลูกบ้านที่เกาะสีชัง

ตึกอภิรมย์ ในพระจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง

ส่วนทางหัวแหลมด้านทิศตะวันออกของเกาะชาวบ้านได้สร้างพระอารามเป็นโรงจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรเห็นเป็นที่ชอบกลอยู่ จึงโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี สร้างพระอุโบสถ กุฏิ เสนาสนะและศาลาโรงธรรมขึ้นแต่ยังมิได้พระราชทานชื่ออารามแห่งนี้

ถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเกาะสีชังหลายครั้ง แต่ก็มิได้ทรงสร้างพลับพลาที่ประทับบนเกาะนี้แต่อย่างใด ทุกครั้งที่เสด็จจะทรงประทับค้างแรมในเรือพระที่นั่งกลไฟแล้วเสด็จประพาสไปยังสถานที่ต่างๆ บนเกาะสีชัง เช่น ที่วัดหัวแหลม และที่ไร่บนซึ่งมีคนทำไร่น้อยหน่าและไร่ทับทิม และบริเวณเกาะใกล้เคียง เช่น เกาะขาม เป็นต้น

ในช่วงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกาะสีชังไปมาสะดวก อากาศดี แพทย์ชาวตะวันตกจึงมักแนะนำให้คนไข้ไปพักรักษาตัวอยู่เสมอ ผู้ที่ไปพักรักษาตัวมักจะไปพักอาศัยอยู่ที่วัดเชิงเขาปลายแหลมที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ขึ้น

สะพานอัษฎางค์

ในปี พ.ศ. ๒๔๑๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ทรงพักทอดเรือพระที่นั่ง ณ ท่าเกาะสีชัง แต่มิได้ทรงสร้างพลับพลาสำหรับประทับค้างแรมแต่อย่างใด ต่อมาเมื่อการค้าระหว่างไทยกับต่างประเทศเจริญยิ่งขึ้น มีเรือบรรทุกสินค้าไปมาค้าขายกับกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก ในเวลาที่มีคลื่นลมจัดเรือจอดรับลำเลียงสินค้าที่นอกสันดอนปากแม่น้ำไม่สะดวก จึงมักจะมาทอดสมอขนถ่ายสินค้ากันที่เกาะสีชัง เพราะมีที่กำบังคลื่นลม เกาะสีชังจึงเป็นท่าเรือที่เรือต่างประเทศไปมามากขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรวจทำแผนที่หยั่งน้ำ และตรวจศิลาใต้น้ำตามเส้นทางที่เรือจะเดินไปมาโดยละเอียดตลอดไปจนถึงเกาะล้าน ที่ใดศิลาใต้น้ำอาจจะเป็นอันตรายก็โปรดเกล้าฯ ให้สั่งทุ่นเหล็กมาทอดไว้เป็นเครื่องหมายแก่ชาวเรือ ซึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๒๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตรการวางทุ่นเหล็กด้วยพระองค์

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธทรงประชวร แพทย์ถวายคำแนะนำให้เสด็จไปพักรักษาพระองค์ที่เกาะสีชัง ในการเสด็จครั้งนั้นก็มิได้มีการสร้างพลับพลาที่ประทับขึ้นแต่อย่างใด ทรงประทับอยู่ที่เรือนของหลวงซึ่งเป็นที่ฝรั่งเช่าตั้งอยู่ติดต่อกับเขตวัด

ในเดือนสิงหาคมปีเดียวกันสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระนางเสาวภาผ่องศรีพระวรราชเทวีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าจ้าอยู่หัวประชวรโดยมีพระอาการทรงกระตุก แพทย์ถวายคำแนะนำให้เสด็จไปพักรักษาพระองค์ที่เกาะสีชัง จึงต้องประทับในเรือพระที่นั่งซึ่งทอดสมออยู่ริมทะเลข้างเกาะนั่นเอง ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นเวลาที่คลื่นลมแรงเรือพระที่นั่งถูกคลื่นโยนไปโยนมาสมเด็จพระนางเจ้าฯ ไม่ทรงสบายยิ่งขึ้นจึงต้องเสด็จขึ้นประทับบนเกาะ โดยตั้งกระโจมที่พักอยู่ใต้ต้นมะขามบริเวณเขามอ ที่ทรงก่อไว้ริมหาดใกล้เรือนที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฟ้ามหาวชิวุธ ตำหนักข้างในสร้างขึ้นจากเรือนของราษฎรหลังหนึ่งซึ่งรื้อยกย้ายมาปลูกใหม่ ต่อมาเมื่อพระวรราชเทวีทรงทุเลาจากอาการประชวร ก็ได้เสด็จประพาสบนเกาะสีชังเพื่อหาสถานที่เหมาะสมที่จะสร้างพระอารามขึ้นใหม่ เนื่องจากทรงเห็นว่าที่ตั้งวัดเดิมใกล้กับสถานที่เสด็จประทับเป็นที่พลุกพล่าน ทรงพบว่าทางทิศตะวันออกตอนใต้เป็นชัยภูมิที่ดี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ก่อสร้างวัดแห่งใหม่ขึ้น เมื่อแล้วเสร็จพระราชทานนามว่า “***วัดอัษฎางคนิมิตร***” ชาวบ้านบนเกาะสีชังเรียกกันต่อมาว่า “***วัดพระแก้ว***”

ในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ปี พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างอาคารที่พักขึ้นที่เกาะสีชัง ๓ หลัง เพื่อใช้เป็นที่พักของผู้ป่วย เมื่อสร้างเสร็จแล้วทรงพระราชทานนามอาคารสองชั้นริมหาดทรายว่า “***ตึกวัฒนา***” ตามพระนามของ

สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี (สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) อาคารทรงกลมว่า "***ตึกผ่องศรี***" ตามพระนามของสมเด็จพระนางเสาวภาผ่องศรีพระวรราชเทวี (สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชินี พันปีหลวง) และอาคารยาวว่า "***ตึกอภิรมย์***" ตามพระนามของพระอัครชายาเธอพระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ (พระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมพระสุทรธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา) ทั้งนี้เนื่องจากแต่ละพระองค์ได้ทรงบริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์จัดซื้อเครื่องเรือนตกแต่งอาคารในแต่ละหลัง

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ (กรมหลวงนครราชสีมา) ประชวรจึงเสด็จไปประทับรักษาพระองค์ที่เกาะสีชังเช่นเดียวกับเจ้านายพระองค์อื่นฯ แต่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธออัษฎางค์เดชาวุธยังทรงพระเยาว์และประชวรพระอาการมากไม่สามารถรักษาให้ขาดได้ในระยะเวลาอันสั้น พระองค์จึงต้องประทับอยู่ ณ เกาะสีชังเป็นเวลาแรมปี ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาทรงอภิบาลพระราชโอรสด้วย และเสด็จแปรพระราชฐานมาประทับ ณ เกาะสีชัง หลายครั้งครั้งละนาน ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างค่ายหลวงที่ประทับ โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสมุทรบุรานุรักษ์ ขุดบ่อน้ำขนาดใหญ่สำหรับกักเก็บน้ำฝนไว้ให้ราษฎรใช้สอย และพระราชทานนามบ่อน้ำดังกล่าวว่า ***"บ่ออัษฎางค์"*** ตามพระนามสมเด็จพระเจ้ายาเธอ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธประชวรพระอาการมากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จพระราชทานดำเนินมาประทับที่เกาะสีชังเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อพระอาการของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอค่อยคลายลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จพระราชดำเนินตรวจภูมิประเทศของเกาะสีชังอย่างละเอียด และทรงพระราชดำริที่จะทำนุบำรุงเกาะนี้ให้เจริญยิ่งขึ้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถาวรวัตถุที่จะช่วยอำนวยความสะดวกสบายแก่ราษฎรชาวเกาะสีชัง และผู้ที่มาพักผ่อนและพักรักษาตัวที่เกาะสีชังตลอดจนพ่อค้าวาณิช กล่าวคือ

๑. โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานยาวตั้งแต่ชายหาดไปถึงที่น้ำลึกเพื่ออำนวยความสะดวกแก่เรือที่เข้ามาจอดในเวลาน้ำลง เป็นสะพานไม้สักทาสีเทา กว้าง ๔ เมตร ยาว ๑๒๓ เมตร มีศาลาที่พักที่ต้นกลาง และปลายสะพาน มีบันไดขึ้นลง ๗ แห่ง พระราชทานนามว่า **"สะพานอัษฎางค์"**

๒. โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายศาลเจ้าเก่าซึ่งเป็นเคารพบูชาของชาวเกาะสีชังบริเวณใกล้ทางเข้าเขตพระราชฐานไปสร้างใหม่บนไหล่เขา เมื่อสร้างเสร็จแล้วพระราชทานนามว่า **"ศาลศรีชโลธรเทพ"**

๓. โปรดเกล้าฯ ให้สร้างประภาคารขึ้นที่ศิลาสัมปะยื้อทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีศิลาใต้น้ำอยู่ตรงปากช่องทางเดินเรืออันเป็นที่กลัวอันตราย ทั้งนี้เพื่อให้เป็นที่สังเกตุแก่เรือที่จะเดินเข้าออก เมื่อสร้างเสร็จแล้วพระราชทานนามว่า **"อัษฎางคประภาคาร"**

๔. โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเสาธงขนาดใหญ่ ความสูง ๒๙ เมตร ขึ้นบนยอดเขาสูงซึ่งพระราชทานนามว่า **"ยอดพระจุลจอมเกล้า"** จัดเจ้าพนักงานเป็นผู้รักษาคอยชักธงสัญญาณขึ้นลงให้เรือเข้า-ออกท่าเรือของเกาะสีชัง เสาธงดังกล่าวได้พระราชทานนามว่า **"เสาธงอัษฎางค์"**

๕. โปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนเพื่ออำนวยความสะดวกในการสัญจรบนเกาะนี้ขึ้นหลายสาย เช่น **ถนนอัษฎางค์** กว้าง ๘ เมตร ยาว ๑,๕๗๒ เมตร เริ่มตั้งแต่สะพานอัษฎางค์ไปจนถึงท่าเทววงษ์

เลี้ยวไปจรดกับ**ถนนวัฒนา** ตัด**ถนนเสาวภา** ยาว ๙๖๖ เมตร แยกจากถนนอัษฎางค์ไปจรดซ่องอิศริยาภรณ์ และถนนสายอื่นๆ เช่น **ถนนวชิราวุธ ถนนจักรพงษ์ และถนนสายสวลี** เป็นต้น

๖.โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสวนป่า (วะนะ) ขึ้นที่ไร่บนเพื่อให้เป็นที่พักผ่อน ประกอบด้วย จุลวัน มหาวัน มียอดเขา เนินผา ถ้ำ น้ำตก ลำธาร ตกแต่งสถานที่ต่างๆ เหล่านี้ด้วยไม้นานาพันธ์ ประดับด้วยน้ำพุ และตุ๊กตาหินอ่อน มีการสร้างทางเดินภายในสวนลดเลี้ยวขึ้นตามภูมิประเทศที่สูงต่ำเป็นที่น่ารื่นรมย์ยิ่ง พระราชทานนามสวนป่าแห่งนี้ว่า “**อัษฎางค์คะวัน**”

ตึกวัฒนา

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการดำเนินการก่อสร้างเกาะสีชัง คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงค์เธอเจ้าฟ้าฯกรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช) กับพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนั้นตลอดจนราษฎรชาวเกาะสีชังระดมกันทำการโดยด่วน เมื่อเสร็จแล้วโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานฉลองและเปิดสถานที่ต่างๆ ดังกล่าว พระราชทานชื่อยอดเขา เนินผา ถ้ำร่มไม้ และสถานที่ต่างๆ ที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างตามรอยชื่อผู้ฉลองพระเดชพระคุณ และโดยเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนั้นโดยทั่วหน้า ทั้งยังโปรดเกล้าฯ พระราชทานสิ่งเครื่องเรือน เครื่องใช้ เครื่องบริโภค และเครื่องมือประกอบอาชีพแก่ราษฎรชาวเกาะสีชังทั่วทุกครอบครัว (๘๖ ครอบครัว)

นอกจากนั้นในวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๔ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันพระราชสมภพ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามกุฎราชกุมาร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปิดนิทรรศการเมล็ดพันธ์พืชขึ้นที่เกาะสีชังด้วย เมล็ดพันธ์พืชที่นำมาแสดงในครั้งนั้นแบ่งเป็น ๖ หมวด คือ

๑. หมวดพันธุ์ไม้ที่ปลูก เป็นลูกค้ามีประโยชน์ใหญ่
๒. หมวดพันธุ์ไม้ที่ปลูกบริโภคบ้าง เป็นสินค้าบ้าง
๓. หมวดพันธุ์ไม้ที่ปลูกพอบริโภคใช้สอย
๔. หมวดพันธุ์ไม้ที่ปลูกเล็กน้อยตามบ้าน
๕. หมวดพันธุ์ไม้ที่ขึ้นเองตามป่า ตามบ้าน บริโภค และใช้สอย
๖. หมวดพันธุ์ไม้ป่า ไม่ได้ปลูก ใช้ประโยชน์ได้น้อยในเดือนเมษายน

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาประทับที่เกาะสีชัง เป็นครั้งที่ ๔ ในครั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างถาวรวัตถุเพิ่มเติมหลายอย่าง กล่าวคือ

๑. ขยายรั้วค่ายหลวงออกไปจนถึงคลองเทียนบน และสร้างสวนขึ้นในพระราชฐาน ตกแต่งเนินเขาวังเป็นขั้นๆ ปลูกต้นไม้ต่างๆ

๒. สร้างตำหนักใหญ่น้อยขึ้นอีกหลายหลัง

๓. ให้ทดน้ำซึ่งไหลจากที่ราบบนส่วนกลางของเกาะให้เป็นน้ำตกและแอ่งน้ำน้อยใหญ่ กักเก็บน้ำลดหลั่นลงมาผ่านพระราชอุทยานจากด้านบนจนถึงด้านล่าง และพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ทำเป็นสระน้ำบ่อน้ำสำหรับกักเก็บน้ำฝนไว้ใช้อาบกินตลอดจนใช้รดต้นไม้ รวมจำนวน ๓ สระ โดยสร้างพนักระเบียงประดับด้วยลูกมะหวดดินเผาเคลือบกั้น พระราชทานชื่อว่า "***สระมหาโนดาดต์***" และบ่อน้ำรวมจำนวนทั้งหมด ๑๓ แห่ง บ่อน้ำ และธารน้ำเหล่านี้จะมีการปรับภูมิทัศน์ให้กลมกลืนกับสภาพของธรรมชาติดั้งเดิม

๔.ประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลองที่พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ทรงอัญเชิญมาจากพุทธคยาในประเทศอินเดียไว้บน "**ไหล่คยาศิระ**" แห่ง ยอดพระจุลจอมเกล้าเพื่อเป็นที่สักการะบูชาของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป

๕. ย้ายวัดอัษฎางคนิมิตร ไปสร้างที่เชิงเขายอดพระจุลจอมเกล้าใกล้ทะเล เพราะเป็นที่ใกล้หมู่บ้าน สะดวกแก่พระภิกษุสงฆ์ที่จะออกบิณฑบาตพระราชทาน ชื่อว่า "***วัดจุฑาธุชธรรมสถาน***"

๖. สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระวรราชเทวี ทรงศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้างโรงเรียนขึ้นที่ข้างถนนอัษฎางค์ เพื่อให้เป็นที่เรียนแก่เด็กๆ ชาวเกาะสีชังโรงเรียนนี้ได้รับพระราชทานนามว่า **โรงเรียนเสาวภา** ตามพระนามของพระวรราชเทวี

การเสด็จประพาสเกาะสีชังในครั้งนี้สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระวรราชเทวี ซึ่งตามเสด็จมาด้วยทรงพระครรภ์ใกล้จะมีพระประสูติกาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชดำริว่า เกาะสีชังเป็นเกาะที่มีอากาศดี ตั้งอยู่ชายทะเลควรจะตั้งพระราชฐานให้มั่นคง เพื่อเป็นที่ประทับในฤดูร้อนต่อไปเกาะสีชังคงจะเป็นสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศเพราะเป็นท่าเรือใหญ่ มีเรือสินค้าจากต่างประเทศแวะจอดรับส่งสินค้าเป็นจำนวนมาก พระราชฐานที่เกาะนี้ย่อมจะเป็นพระราชฐานที่สำคัญแห่งหนึ่ง การประสูติพระเจ้าลูกยาเธอที่นี่ก็ไม่น่าจะต้องรังเกียจอันใด เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอประสูติแล้วก็จะพระราชทานนามพระราชฐานนี้ให้ต้องกับพระนามแห่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอนั้นให้ปรากฏไว้สืบไปภายหน้า

วันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีพระวรราชเทวี ประสูติพระราชกุมาร ณ ตำหนักมรกตสุทธิ์ในพระราชฐานที่กำลังสร้างขึ้น การก่อสร้างพระราชฐานดำเนินไปอย่างเร่งรีบ เพื่อให้ทันการสมโภชเดือนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ วันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการประกาศสร้างพระที่นั่ง และพระราชฐานแห่งนี้พระราชทานนามพระราชฐานว่า "**จุฑาธุชราชฐาน**" ทรงวางศิลาฤกษ์พระที่นั่งซึ่งสร้างด้วยไม้สักทององค์ใหม่ว่า "***พระที่นั่งมันธาตุรัตนโรจน์***" พระราชทานนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก สยามาธิปกปรมินทรจุฬาลงกรณ์ราชวโรรส อธิศัยยศอุภัยชาติพิสุทธิไทวชยานุตตมศักดิ์ วิบูลลักษณวิลาศมหามงกุฎราชพงษานุพันธ์วิวรรฒผลพรพิสิษฐ์ มหิศวราชกุมาร เมื่อทรงกรมแล้วทรงพระนามตามกรมว่า **"กรมหลวงเพชรบูรณ์อินทราชัย**"

เจดีย์อุโบสถวัดอัษฎางคนิมิตร

ในพิธีการวางศิลาฤกษ์พระที่นั่งธาตุรัตน์โรจน์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกคำประกาศแสดงพระราชดำริ พร้อมทั้งหลักฐานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวเหตุการณ์ในสมัยนั้นลงไปด้วย เช่น พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระรูปภาพถ่ายของพระบรมวงศานุวงศ์ รูปคนและสถานที่ต่างๆในกรุงเทพฯ หนังสือพิมพ์ หนังสือราชการต่างๆ รวมทั้งราชกิจจานุเบกษา หนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษฉบับที่กล่าวถึงการเสด็จประพาสเกาะสีชัง เบี้ย เหรียญทอง เงิน และทองแดง เป็นต้น

พระราชฐานที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างครั้งนั้นเป็นพระที่นั่งไม้รวม ๔ องค์ พระราชทานนามว่า **พระที่นั่งโกลีย์วสุภัณฑ์ พระที่นั่งมันธาตุรัตนโรจน์ พระที่นั่งโชติรสประภาต์** และ**พระที่นั่งเมฆขลามณี** ส่วนตำหนัก โปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้น ๑๔ องค์ พระราชทานนามตามชื่ออัญมณีว่า **พระตำหนักวาสุกรีก่องเก็จ ตำหนักเพชรระยับ ตำหนักทับทิมสด ตำหนักมรกตสุทธิ์ ตำหนักบุศราคัม ตำหนักก่ำโกมิน ตำหนักนิลแสงสุก ตำหนักมุกดาพราย ตำหนักเพทายใส ตำหนักไพฑูรกลอก ตำหนักดอกตะแบกลออ ตำหนักโอปอล์จรูญ ตำหนักมูลการะเวก** และ **ตำหนักเอกฟองมุกด์**

นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างประตูพระราชฐานขึ้นไว้ อีก ๘ แห่งคือ **ประตูนาถชุมนุม ประตูภุมเทพาวาส ประตูราชสุราลัย ประตูไตรตรึงศ์พิมาน ประตูยามาคารุจิต ประตูดุสิตเทวสภา ประตูนิมานรดี** และ**ประตูศรีษัฐสรวง**

การก่อสร้างพระตำหนักต่างๆ ดังกล่าวยังมิทันจะแล้วเสร็จดังพระประสงค์ก็เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศสขึ้นในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ที่รู้จักกันในนามวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ในครั้งนั้นฝรั่งเศสใช้เรือปืนปิดล้อมไทยและเกิดปะทะกันขึ้นที่ปากอ่าวไทย เกาะสีชังจึงเป็นที่ที่ไม่สู้จะปลอดภัยนัก และหลังจากวิกฤตการณ์ครั้งนั้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนขุนนางที่ร่วมบริหารประเทศต่างมีพระราชภารกิจ และภารกิจทางการเมืองการปกครองที่จะต้องเร่งรัดจัดการเป็นอันมาก รวมทั้งพระราชภารกิจในการเสด็จเยือนต่างประเทศ เพื่อกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศเพื่อเผยแพร่พระเกียรติและเพื่อความเข้าใจอันดีกับประเทศมหาอำนาจ การก่อสร้างพระตำหนักและพระที่นั่งที่เกาะสีชังจึงเป็นอันระงับไป

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสทางทะเลตะวันออกอีกครั้ง พระองค์ได้เสด็จมาแวะพักที่เกาะสีชัง และเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทอดพระเนตรพระจุฑาธุชราชฐานแล้วเสด็จประทับพักผ่อนพระอิริยาบถที่พระที่นั่งมันธาตุรัตนโรจน์ (ที่ยังสร้างค้างอยู่) จวบจนเวลาพลบค่ำจึงเสด็จกลับไปประทับค้างแรมบนเรือพระที่นั่งมหาจักรี

ต่อมาเมื่อมีการก่อสร้างพระราชวังดุสิตในกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้รื้อถอนไม้จากพระที่นั่งมันธาตุรัตนโรจน์ที่สร้างค้างอยู่ที่เกาะสีชังไปสร้างพระที่นั่งในพระราชวังดุสิต พระราชทานนามว่า **“*พระที่นั่งวิมานเมฆ*”**

ตึกมหาราช ตึกราชินี

ตึกมหาราช

ตั้งอยู่ที่ ตำบลอ่างศิลา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ในปีพุทธศักราช ๒๓๗๐ เป็นต้นมา อ่างศิลาจังหวัดชลบุรี เริ่มได้รับความนิยมจากชาวตะวันตกในด้านการเป็นสถานที่พักผ่อนตากอากาศอากาศและพักฟื้นจากการเจ็บป่วย เนื่องจากเป็นตำบลชายทะเลที่มีอากาศดี และการเดินทางสะดวกตั้งอยู่ไม่ห่างจากกรุงเทพฯ มากนัก จึงทำให้ได้รับความนิยมจากชาวตะวันตกและพระบรมวงศานุวงศ์เดินทางไปพักผ่อนตากอากาศเพิ่มมากขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมายังเมืองชลบุรีเพื่อประทับพักผ่อนพระอริยาบถหลายครั้ง เช่น ในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๓ เสด็จพระราชดำเนินไปประพาสหัวเมืองฝ่ายตะวันออกจนถึงเมืองตราด โดยเรือกลไฟพระที่นั่ง ชื่อ *“สยามอรสุมพล”* ได้ประทับ ณ เมืองชลบุรี อ่างศิลาและบางพระ เมืองบางละมุง ในวันที่ ๑๑กรกฎาคม ๒๔๐๖ เสด็จมายังอ่างศิลาโดยเรือกลไฟพระที่นั่งมายังอ่างศิลาแล้วเสด็จไปปิดทองพระที่บางพระ เป็นต้น การเสด็จออกมาประพาสในระยะแรกมิได้มีการสร้างวังที่ประทับขึ้นแต่อย่างใด เวลาประทับค้างแรมจะประทับค้างแรมในเรือพระที่นั่ง ทรงมีพระราชดำริว่าที่อ่างศิลาแขวงเมืองชลบุรีอากาศดี จึงโปรดเกล้าฯให้สร้างที่ประทับขึ้นแห่งหนึ่ง ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี ระบุว่า

> *“ ....ได้ทำแต่อิฐปูนขึ้นไว้กับถมสะพานศิลาเป็นถนนออกมาสายหนึ่ง พณหัวเจ้าท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ ที่สมุหพระกระลาโหมสร้างตึกใหญ่ขึ้นไว้หลังหนึ่ง เพื่อจะให้พวกยุโรปที่เจ็บไข้ไปอยู่รักษาตัวตากอากาศที่นั้นเป็นการบุญ แลที่ตลาดหลังเขาสามมุขนั้น โปรดให้ทำพลับพลาเป็นที่ประพาสขึ้นไว้หมู่หนึ่ง ให้ถมศิลาเป็นถนนออกมาสายหนึ่ง ...”*

นายตรี อมาตยกุล กล่าวไว้ในหนังสือนำเที่ยวจังหวัดชลบุรีว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพิจารณาเห็นว่า อ่างศิลามีศิลาใต้น้ำมาก เวลาน้ำลงจะมีศิลา และเลนลาดออกไปจากฝั่งเป็นระยะทางยาวไม่สะดวกในการจอดเรือเทียบท่า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เสนาบดีกรมท่าสร้างสะพานหินให้ยาวออกไปในทะเลจนพ้นเขตศิลาใต้น้ำ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่เรือพาณิชย์ที่มาแวะจอดเทียบท่าขนถ่ายสินค้าในบางฤดูกาล ซึ่งท่าเรือนี้ได้ใช้ในการขนถ่ายสินค้ามาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ส่วนเป็นที่มาของชื่อ “*อ่างศิลา*” สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อธิบายลักษณะของอ่างศิลา ว่า

> *“ ...ที่เรียกว่าอ่างศิลานั้น เพราะมีแผ่นดินสูงเป็นลูกเนินศิลาก้อนใหญ่ ๆ เป็นศิลาดาดและเป็นสระยาวรีอยู่ ๒ แห่ง แห่ง ๑ ลึก ๗ ศอก กว้าง ๒ ศอก ยาว ๑๐ วา แห่งหนึ่งลึก ๖ ศอก กว้าง ๓ วา ๒ ศอก ยาว ๗ วา ท่านเจ้าพระยาพิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี เห็นว่าเป็นประโยชน์กับคนทั้งปวง จึงให้หลวงฤทธิศักดิ์ชลเขตร ปลัดเมืองชลบุรี เป็นนายงานก่อเสริมปากบ่อกันน้ำมิให้น้ำโสโครกไหลกลับลงไปในบ่อได้ ราษฎรชาวบ้าน และชาวเรือไปมาได้อาศัยน้ำฝนในอ่างศิลานั้น ลางปีถ้าฝนตกมาก ถ้าใช้น้ำแต่ลำพังชาวบ้านก็ได้ใช้น้ำทั้ง ๒*

แห่ง และบ่ออื่นบ้างตลอดปีไปได้ลางปีฝนตกน้อยราษฎรได้อาศัยใช้แต่เพียง ๕ เดือน ๖ เดือน ก็พอหมดน้ำในอ่างศิลา... ถึงน้ำใน อ่างศิลา ๒ แห่งนี้จะแห้งไปแล้วราษฎรใช้น้ำในบ่อแห่งอื่นได้ จึงเรียกว่า บ้านอ่างศิลา...”

ตามพระราชพงศาวดารระบุว่า สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหกลาโหม ได้ก่อสร้างตึกขนาดใหญ่ขึ้นหลังหนึ่ง เพื่อไว้เป็นที่พักฟื้นของคนป่วย และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (เจ้าคุณกรมท่า) ได้ก่อสร้างอาคารก่ออิฐถือปูนขึ้นมาอีกหลังหนึ่งซึ่งมีขนาดเล็กกว่าของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ อาคารทั้งสองหลังนี้ชาวต่างประเทศได้ไปพักอาศัยอยู่เสมอในสมัยนั้นจะเรียกกันว่า “*อาศรัยสถาน*” ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี ในระหว่างที่ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป ได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์พระราชทานซ่อมแซมอาคารทั้งสองหลัง และสร้างเครื่องเรือนประจำอาคารดังกล่าว เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนครแล้ว ทรงอนุโมทนาในกุศลเจตนาของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี และพระราชทานนามอาศรัยสถานทั้ง ๒ หลัง โดยโปรดเกล้าฯให้เรียกอาคารหลังใหญ่ว่า “*ตึกมหาราช* ” อาคารหลังเล็กว่า “ *ตึกราชินี* ” ผู้ใดประสงค์จะเข้าพักรักษาตัว เมื่อได้รับอนุญาตจากเสนาบดีมหาดไทยแล้วก็ไปพักอาศัยได้โดยไม่ต้องเสียค่าเช่าอย่างใด แต่ถ้าใครเต็มใจจะสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาอาศรัยสถานทั้งสองหลังก็แล้วแต่จะศรัทธา

หลักฐานทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญของ ***ตึกมหาราช*** มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสูง ๒ ชั้น สีขาว อิทธิพลรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบโคโลเนียล หันหน้าออกทะเล หลังคาทรงปั้นหยายกจั่วเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ด้านหน้าอาคารยกพื้นสูงมีระเบียงเป็นลานโล่ง ตัวอาคารด้านหน้ามีมุขยื่นออกมามีบันไดขึ้น-ลงทางด้านข้างมุขทั้งสองด้าน ชั้นล่างก่ออิฐถือปูนห้องตรงมุขมีประตูรูปโค้ง ๓ บาน บานประตูโค้งตามกรอบประตูส่วนบนเป็นกระจก ส่วนล่างเป็นบานลูกฟักห้องด้านข้างทั้งสองด้านมีช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยม ส่วนบนเป็นกระจกช่องแสง ชั้นบนมีระเบียงโปร่งสำหรับรับลมทะเลลูกกรงพนักระเบียงเป็นปูนปั้น อาคารด้านในเป็นห้องพักมีหน้าต่างสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่สำหรับเปิดรับลม ทางด้านหลังมีบันไดตรงกึ่งกลางอาคาร

ตึกราชินี จังหวัดชลบุรี

ตึกราชินี ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้น ทาสีแดง มีขนาดเล็กกว่าตึกมหาราช อิทธิพลรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกแบบโคโลเนียล หลังคาทรงปั้นหยายกจั่วทางด้านหน้าเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ชายคาเสมอกับผนังหันหน้าเข้าหาทะเล ตัวอาคารด้านหน้ายกพื้นสูงเป็นลานโล่ง ด้านหน้ามีมุขยื่นออกมามีบันไดขึ้น-ลงมีชานพักทางด้านข้างมุขทั้งสองด้าน ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ห้องด้านล่างส่วนที่ตรงกับมุขมีซุ้มโค้ง ๒ ช่อง ชั้นบนมีระเบียงโปร่ง ภายในอาคารแบ่งออกเป็นห้องพักมีช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยมโดยรอบ บานหน้าต่างไม้มีกระจกช่องแสงด้านบน ทางด้านหลังอาคารมีบันไดขึ้น-ลงชั้นบนอยู่ตรงกึ่งกลางด้าน

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานตึกมหาราชตึกราชินีในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๓ ตอนพิเศษ ๕๐ง ลงวันที่ ๑๘ ธันวาคม ๒๕๓๙ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๑๙ไร่ ๓ งาน ๙๓ ตารางวา

วัดบางเป้ง

ตั้งอยู่เลขที่ ๗๐ หมู่ ๑ ถนนมิตรสัมพันธ์ ตำบลแสนสุข อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี วัดบางเป้ง ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๔ โดยนายกล่ำ ชาวบ้านตำบลแสนสุข ได้ถวายที่ดินให้สร้างวัดขึ้น จากคำบอกเล่ากล่าวว่าพื้นที่บริเวณนี้เรียกกันว่า “*วังเป้ง*” เนื่องจากตั้งอยู่บริเวณคุ้งน้ำและมีต้นเป้งขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบันเรียกกันว่า “*บางเป้ง*” วัดบางเป้งได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ เขตวิสุงคามสีมากว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๖๐ เมตร ปัจจุบันวัดบางเป้งมีเนื้อที่ ๒๔ ไร่ ๑ งาน ๒๐ ตารางวา

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญของวัดบางเป้ง คือ ***พระอุโบสถ(หลังเก่า)*** ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องดินเผา ลดชั้น ๒ ชั้น ด้านสกัดหน้า-หลังชักปีกนกยื่นออกมาบรรจบกับตับหลังคาด้านข้างคลุมโดยรอบอาคาร มีเสาซีเมนต์ตั้งรับชายคาเป็นระยะ ระหว่างเสาด้านล่างมีพนักลูกกรงก่ออิฐถือปูน เครื่องลำยองเป็นกรอบจั่วอย่างไทย ช่อฟ้า ใบระกาหางหงส์ไม้ หน้าบันเป็นแบบชนิดไม่มีหน้าบันชั้นลด ตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นประดับเครื่องถ้วยจีน และชุดลายครามจากต่างประเทศ ระหว่างเสาพาไลทำพนักระเบียงก่ออิฐกรุด้วยกระเบื้องปรุสีแบบจีน มีทางเข้าด้านข้างเหนือ-ใต้ ด้านละ ๒ ช่อง พระอุโบสถก่ออิฐถือปูนมีฐานปัทม์รองรับ ที่มุมยกเก็จขึ้นเป็นที่ประดิษฐานใบเสมาหินแกรนิต ด้านหน้ามีประตูเข้า-ออก ๒ ช่อง ผนังด้านข้างมีหน้าต่างด้านละ ๔ ช่อง บานประตูหน้าต่างไม้ทาสีแดง ซุ้มประตูและหน้าต่างทรงกรอบซุ้มมีปูนปั้นที่เป็นลวดลายประดับดอกและใบอย่างเทศตกแต่งด้วยเครื่องถ้วยลายคราม

ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นลงรักปิดทอง ปางมารวิชัยบนฐานชุกชีก่ออิฐถือปูนเป็นฐานปัทม์สูง ด้านข้างทั้งสองด้านมีพระอัครสาวกปูนปั้นลงรักปิดทอง ประทับยืนพนมมือ เพดานไม้มีลายดวงดาราปิดทองล่องชาด ที่ผนังพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังทุกด้านลักษณะของภาพแบ่งออกเป็น ๔ แถว ตั้งแต่เหนือกรอบหน้าต่างขึ้นไปจนจรดเพดานเป็นภาพพระอดีตพุทธประทับนั่งขัดสมาธิราบ แสดงปางสมาธิ ต่อเนื่องกันเป็นแถว มีลายดอกไม้ร่วงประดับ จำนวน ๓ แถวซ้อนกัน โดยมีแถบลายประจำยามเถาก้ามขดคั่นในแต่ละแถว ห้องภาพระหว่างช่องหน้าต่างถึงพื้นเป็นภาพอสุภกรรมฐาน พระภิกษุชักผ้าบังสกุล ภาพพระมาลัยและทิวทัศน์ สัตว์ ต้นไม้ โขดหิน และธรรมชาติอย่างอื่นประกอบ จากลักษณะทางศิลปกรรมพระอุโบสถหลังนี้น่าจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่๓-๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พระอุโบสถ (หลังเก่า) วัดบางเป้ง

ภาพพระอดีตพุทธ
จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ (หลังเก่า)

อาคารพระปริยัติธรรม อาคารก่ออิฐถือปูน ๒ ชั้น แบบสถาปัตยกรรมตะวันตก หลังคาเป็นดาดฟ้ามีระเบียงกั้น ด้านหน้ามุขก่อยกขึ้นเป็นแผงโค้ง มีอักษรระบุ “*พ.ศ. ๒๔๘๒*”ตัวอาคารมีมุขยื่นออกตรงกึ่งกลางด้านทิศตะวันออก ๑ ห้อง ปีกด้านใต้ชั้นล่างทำเป็นระเบียงมีซุ้มโค้ง และบันไดทางขึ้นสู่ตัวอาคาร อาคารด้านนอกสุดมีการย่อมุมลงไปอีก๑ ห้อง ชั้นบนผนังก่ออิฐถือปูนตกแต่งด้วยเสาประดับผนังรูปสี่เหลี่ยม บัวและลายแถบเส้นสี่เหลี่ยมทาสี มีหน้าต่างไม้ทาสีขาว เหนือกรอบหน้าต่างมีกระจกช่องแสง ปีกอาคารทางด้านเหนือเป็นห้องต่อเนื่องกันทั้งชั้นบนและล่าง ผนังอาคารตกแต่งเสาประดับผนังรูปสี่เหลี่ยม บัว และลายแถบสี่เหลี่ยมทาสี

อาคารพระปริยัติธรรม

หอระฆัง ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ๓ ชั้น ประกอบเครื่องยอดปราสาท ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ชั้นล่างสุดในแต่ละด้านแบ่งออกเป็น ๓ ห้อง ห้องกลางเว้นเป็นทางเข้า-ออก ห้องด้านข้างระหว่างเสาก่อพนักทำเป็นระเบียงมีลูกกรงโปร่ง ด้านบนทำเป็นซุ้มหน้านางมีลวดลายปูนปั้นตกแต่ง มีบันไดขึ้นไปสู่ชั้นสองซึ่งทำเป็นห้องโปร่งตรงกึ่งกลางเป็นที่แขวนกลองขนาดใหญ่ ผนังด้านข้างทำเป็นซุ้มหน้านางประดับลายปูนปั้น และมีเฉลียงโดยรอบซึ่งมีแผ่นลูกกรงปูนปั้นตกแต่งด้วยลายดอกไม้โดยรอบและเสาหัวเม็ดตกแต่งเป็นระยะ มีบันไดขึ้นสู่ชั้นสามซึ่งมีลักษณะเดียวกับชั้นสองแต่ลดขนาดลง ห้องกึ่งกลางเป็นที่แขวนระฆัง ส่วนหลังคาเป็นทรงมณฑปมีรูปจำลองอาคารซ้อนกันเป็นชั้นๆ มีบัลลังก์รองรับปล้องฉไน เม็ดน้ำค้าง และปลียอด มีอักษรจารึกระบุว่า “*สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ อุทิศ ลุงฮวน ผลบุญ*”

หอระฆังวัดบางเป้ง

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดบางเป้ง ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๕ ตอนพิเศษ ๓๘ ง ลงวันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๔๑ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๒ ไร่ ๒ งาน ๒๓.๖๘ ตารางวา

วัดอ่างศิลา

ตั้งอยู่หมู่ที่ ๔ บ้านอ่างศิลา ตำบลอ่างศิลา อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี วัดอ่างศิลาเป็นวัดเก่าแก่แห่งหนึ่งของเมืองชลบุรี ไม่ทราบประวัติความเป็นมาที่แน่ชัดจากหลักฐานโบราณวัตถุโบราณสถานที่หลงเหลืออยู่ ทำให้นักวิชาการหลายท่านได้สันนิษฐานว่า วัดอ่างศิลานี้คงสร้างขึ้นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ในหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒๐ ของกรมการศาสนา ระบุว่า "*วัดอ่างศิลา ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓*" วัดอ่างศิลา แต่เดิมแบ่งออกเป็น ๒ วัด คือ "*วัดอ่างศิลานอก*" กับ "*วัดอ่างศิลาใน*" ต่อมาเมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลปราจีนบุรี ได้เสด็จมายังวัดอ่างศิลาเมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๕๙ ทรงทอดพระเนตรตรวจดูทั้งสองวัดแล้วมีพระดำรัสปรารภว่า

> " *...ทรงเห็นเจริญไม่ทันกัน วัดในเจริญกว่าวัดนอก พระสงฆ์ก็ผิดกัน ดังได้เคยทรงสังเกตมาแล้วในที่อื่นเป็นเช่นนี้เพราะถือพวก ไม่เอาอย่างกันการถือพวกนั้น อาจจะปันลงไปถึงชาวบ้านในตำบลหาดีไม่ ถ้าได้รวมวัดในกับวัดนอกเป็นวัดเดียวกัน ความปรองดองในระหว่างพระสงฆ์ตลอดถึงชาวบ้านจะได้เป็นอันเดียวกัน ความเจริญจะได้เป็นไปพร้อมกัน ต่างจะได้อาศัยกำลังกัน ในการทำพิธีก็ดีในการเทศนาก็ดี ในอุโบสถสังฆกรรมก็ดี ยังมีข้อขัดแต่ทางเกวียนอันผ่านไปในระหว่างแต่ผู้ว่าราชการจังหวัดกราบทูลรับจะย้ายทางเกวียน ยอมให้เปิดเขตวัดถึงกัน เรียกชื่อตามตำบลว่าวัดอ่างศิลา ให้พระครูสุนทรธรรมรสเป็นเจ้าอาวาสปกครองวัดอ่างศิลา ให้เจ้าอาวาสวัดนอกเป็นฐานานุกรมของพระครูสุนทรธรรมรสหรือของพระครูชลธารมุนีให้รวมกันทำอุโบสถและสังฆกรรมในอุโบสถเดียวกัน ตามแต่จะเลือกเอาอุโบสถไหน เหลืออีกแห่งหนึ่งให้ใช้เป็นวิหารให้รวมกันทำพิธีบูชาพิเศษ และมีเทศนาประจำวันพระ รับทานบริจาคของทายกในที่แห่งเดียวกัน ส่วนพระสงฆ์ให้อยู่กระจายกันทั้งสองสำนัก เพื่อจะได้รักษาเสนาสนะ และถาวรวัตถุให้คงอยู่ตามที่ฯ.....*

ดังนั้นวัดอ่างศิลาจึงได้รวมกันเป็นวัดเดียว ในปี พ.ศ. ๒๔๕๙

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ ได้แก่ ***พระอุโบสถ(หลังใน)*** ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบสถาปัตยกรรมไทย ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาเครื่องไม้ลดชั้นสองตอนหน้า-หลัง มุงกระเบื้องสีช้อนกันชั้นละ๒ ตับ ด้านสกัดหน้า-หลังมีหลังคาพาไลยื่นออกมาตรงกึ่งกลางยกสูงด้านข้างทำเป็นมุมเชื่อมต่อกับตับหลังคาด้านข้างคลุมรอบอาคารซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะ มีเสาคอนกรีตตั้งรับชายคาเป็นระยะ ระหว่างเสาด้านล่างก่อเป็นพนักทึบเตี้ยเว้นช่องทางเข้า--ออกด้านละ ๒ ช่อง หน้าบันเป็นแบบก่ออิฐเป็นแผงทึบเต็มจั่ว ไม่มีคูหาหรือไขรา แบบที่เรียกว่า "*กระเท่เซร*" มีลวดลายปูนปั้นประดับด้วยเครื่องถ้วยลายคราม ฐานพระอุโบสถเป็นฐานบัวรองรับผนังก่ออิฐถือปูนด้านหน้า-หลังมีประตูเข้า-ออกด้านละ ๒ ประตู ผนังด้านข้างมีหน้าต่างด้านละ ๕ ช่อง บานประตูหน้าต่างไม้ลายรดน้ำ ซุ้มประตูและหน้าต่างทรงกรอบซุ้มมีลวดลายปูนปั้นดอกและใบอย่างเทศประดับ

พระอุโบสถ(หลังใน) และเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง วัดอ่างศิลา

ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูป ปางมารวิชัย บนฐานชุกชีก่ออิฐถือปูนเป็นฐานปัทม์สูง ด้านข้างทั้งสองด้านมีพระอัครสาวกประทับนั่งพนมมือ ที่ผนังพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนังทุกด้าน สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ใช้สีสันสดใสในการเขียน เป็นเรื่องราวที่ต่อเนื่องกันโดยตลอดทั้งที่เป็นส่วนห้องภาพ และส่วนที่อยู่เหนือกรอบเช็ดหน้าของหน้าต่างขึ้นไปจนจรดเพดาน เรื่องราวที่เขียนเป็นพุทธประวัติจากพระปฐมสมโพธิกถาเริ่มตั้งแต่เหล่าเทวดาอัญเชิญสันดุสิตเทวบุตรให้ลงมาจุติในโลกมนุษย์ และเหตุการณ์สำคัญอื่น ๆ เช่น อภิเษกพระเจ้าสุทโทธนะ และพระนางสิริมหามายา พระนางสิริมหามายาประสูติเจ้าชายสิทธัตถะเรื่อยไปจนเจ้าชายสิทธัตถะทรงอภิเษกพระนางยโสธรา เสด็จออกมหาพิเนษกรมณ์ ทรงบำเพ็ญเพียร จนกระทั่งทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และเทศนาโปรดสัตว์ไปยังที่ต่าง ๆ เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ (หลังใน) วัดอ่างศิลา

ส่วนพื้นที่ซึ่งเป็นห้องภาพในตอนล่างลงมานั้น เป็นเหตุการณ์สำคัญจากพระปฐมสมโพธิกถาในแต่ละปริเฉท เช่น ยสบรรพชาปริวัตต์ อุรุเวลกมนปริวัตต์ พิมพาพิลาปปริวัตต์ อัครสาวกบรรพชาปริวัตต์ พุทธปิตุนิพพานปริวัตต์ อัครสาวกบรรพชาปริวัตต์ เทศนาปริวัตต์ และเทโวโรหนปริวัตต์ อัครสาวกบรรพชาปริวัตต์ มหาปรินิพพานปริวัตต์ ธาตุวิภัชน์ปริวัตต์ ส่วนด้านหลังขององค์พระประธานเขียนเป็นเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธองค์เสด็จขึ้นไปเทศนาโปรดหมู่เทพยดาบนสวรรค์ ภาพจิตรกรรมฝาผนังของพระอุโบสถ (หลังใน) นี้มีความงดงามเป็นฝีมือช่างชั้นครูในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ บานประตูพระอุโบสถภายในด้านหน้ามีภาพจิตรกรรมรูปกิจของสงฆ์ในการโปรดพุทธบริษัทอุบาสก-อุบาสิกา บานประตูพระอุโบสถภายในด้านหลังเป็นภาพเปรตเพศผู้-เพศเมียยืนพนมมือขอส่วนบุญ บานหน้าต่างภายในเป็นภาพกิจของสงฆ์ ซึ่งใบหน้าพระภิกษุคล้ายกันทุกภาพ ซึ่งอาจจะเป็นภาพเหมือนของอดีตเจ้าอาวาสในสมัยนั้น ยกเว้นเพียงคู่เดียวเป็นภาพเทวดาผิวขาวและดำยืนอยู่บนสัตว์สี่ขา ที่มีส่วนหัวเป็นรูปมนุษย์ ในมือของเทวดาถือดอกบัว รอบพระอุโบสถมีแท่นประดิษฐานใบเสมา ลักษณะเป็นแท่นฐานสิงห์รองรับบัวคลุ่ม และใบเสมาหินทรายแกะสลักลงรักปิดทอง มีประทุนก่ออิฐถือปูนครอบส่วนบน หลักฐานสำคัญ คือ ใบเสมาหินทรายด้านหน้าพระอุโบสถซึ่งแกะสลักเป็นรูปเทพพนมประทับนั่งอยู่บนดอกบัว ซึ่งมีรูปแบบทางศิลปกรรมที่เก่าไปถึงสมัยอยุธยา พระอุโบสถ(หลังใน) นี้จากรูปแบบทางศิลปกรรมสันนิษฐานได้ว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

เจดีย์ทรงเครื่องย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของพระอุโบสถ (หลังใน) ลักษณะเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูน ฐานชั้นล่างสุดเป็นฐานเขียงย่อมุม ถัดขึ้นไปเป็นชุดฐานสิงห์ซ้อนกัน ๓ ชั้น องค์ระฆังย่อมุมไม้สิบสองมีลายปูนปั้นเป็นสังวาลย์ตกแต่งแล มีบัวปากระฆังรองรับส่วนยอดเจดีย์มีบัลลังก์สี่เหลี่ยม รองรับบัวคลุ่มเถา ปล้องไฉนและปลียอดยอดบนสุดเป็นลูกแก้ว สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยเดียวกับการก่อสร้างพระอุโบสถ

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง

มณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

พระมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาเครื่องไม้ทรงจตุรมุขลดชั้น ๒ ชั้น มุงกระเบื้องดินเผา โดยรอบมีพาไลลดชั้นคลุม เครื่องลำยองช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ไม้ลงรักปิดทองประดับกระจก หน้าบันไม้แกะสลักประดับกระจกรูปเทพพนม มีเสาคอนกรีตตั้งรับโครงหลังคาพาไลเป็นระยะ ระหว่างโคนเสาก่อเป็นพนักระเบียงมีลูกกรง เว้นบันไดทางขึ้นตรงกึ่งกลางด้านทุกทุกด้าน ตัวอาคารพระมณฑปมีฐานบัวลูกแก้วอกไก่ผนังก่ออิฐถือปูนมีประตูเข้า-ออก ด้านละ ๑ ช่อง บานประตูไม้แกะสลักทาสีทอง ซุ้มประดับกรอบประตูปูนปั้นลวดลายพานดอกไม้ ก้านใบไม้ แบบลายใบเทศ ภายในประดิษฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง

พระอุโบสถ (หลังนอก) วัดอ่างศิลา

พระอุโบสถ (หลังนอก) ก่อสร้างทับฐานอาคารเดิมในสมัยอยุธยา ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาเครื่องไม้ทรงไทยมุงกระเบื้อง เครื่องลำยองช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ไม้แกะสลักประดับกระจก หน้าบันเขียนสีเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืน แสดงปางห้ามสมุทร ตัวพระอุโบสถมีฐานบัวรองรับผนังก่ออิฐถือปูน มีประตูทางด้านหน้าและหลังด้านละ ๒ ประตู ผนังด้านข้างมีช่องหน้าต่างด้านละ ๔ ช่อง ซุ้มประตูและหน้าต่างเป็นซุ้มหน้านางปูนปั้นทาสี โดยรอบพระอุโบสถมีมีแท่นประดิษฐานใบเสมา ลักษณะเป็นแท่นฐานสิงห์รองรับบัวคลุ่ม และใบเสมาหินทรายแกะสลักลงรักปิดทอง มีประทุนก่ออิฐถือปูนครอบส่วนบน ด้านหน้าพระอุโบสถ (หลังนอก) มีเจดีย์ก่ออิฐถือปูนจำนวน ๓ องค์ ตั้งเรียงกัน องค์แรกเป็นเจดีย์ทรงกลมฐานแปดเหลี่ยม เจดีย์องค์กลางเป็นเจดีย์ทรงกลมฐานสี่เหลี่ยมครุฑแบก และเจดีย์องค์ที่สามเป็นเจดีย์ทรงกลมฐานแปดเหลี่ยมเหมือนองค์แรก น.ณ.ปากน้ำ (ประยูร อุลุชาฎะ) กล่าวไว้ในบทความเรื่อง *“ศิลปแห่งเมืองศรีพะโลที่ชลบุรี”* ว่าเจดีย์ดังกล่าวเป็นแบบอย่างที่นิยมสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ (พ.ศ. ๒๒๕๑-๒๒๗๕) นอกจากนี้ส่วนฐานของเจดีย์องค์หนึ่งมีลวดลายปูนปั้นเป็นรูปครุฑแบก ซึ่งเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งในศิลปกรรมสมัยอยุธยาตอนปลายอย่างชัดเจน ปัจจุบันเจดีย์ทั้งสามองค์ถูกซ่อมแซมจนเปลี่ยนแปลงสภาพ

เจดีย์สามองค์ด้านหน้าพระอุโบสถ (หลังนอก) วัดอ่างศิลา

หอระฆังหอกลอง ตั้งอยู่ด้านหน้าหมู่กุฏิสงฆ์ ลักษณะเป็นอาคารสามชั้น หลังคาเครื่องไม้ ทรงจตุรมุขมุงกระเบื้อง เครื่องลำยอง ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์และหน้าบันไม้แกะสลักประดับกระจก ชั้นแรกก่ออิฐถือปูนด้านข้างทำเป็นซุ้มโค้งทั้งสี่ด้าน กึ่งกลางห้องแขวนระฆังโลหะ ชั้นสองก่ออิฐถือปูนด้านข้างทำเป็นซุ้มยอดแหลม กึ่งกลางห้องแขวนระฆังโลหะชั้นสามผนังด้านข้างเป็นไม้กระดานแบบลูกฟัก มีเสาไม้กลมรองรับโครงหลังคา กึ่งกลางห้องแขวนเพล

หอระฆังหอกลอง วัดอ่างศิลา

หมู่กุฏิสงฆ์ไม้ ลักษณะเป็นหมู่อาคารยกพื้นประกอบด้วย เรือนไม้สองชั้นหลังคาจั่วมุงกระเบื้องลอน ฝาไม้กระดานลูกฟักมีช่องลมไม้แกะสลักและเฉลียงโดยรอบเรือนไม้ชั้นเดียวหลังคาทรงปั้นหยามุงกระเบื้อง เรือนไม้สองชั้นแบบขนมปังขิงมีลายไม้แกะสลักตกแต่งบริเวณหน้าจั่ว ชายคา และช่องลม เรือนไม้ชั้นเดียวยกพื้นสูงหลังคาทรงจั่วมุงกระเบื้องลอนคู่ ฝาไม้ปะกน ทั้งหมดก่อสร้างเป็นหมู่มีชานเชื่อมต่อกัน และมีซุ้มประตูเข้าสู่หมู่กุฏิสงฆ์ เรือนไม้บางหลังมีตัวอักษร ระบุ “*ร.ศ. ๑๒๖*” ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กำหนดอายุสมัยในช่วงอยุธยาตอนปลาย-รัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๕)

หมู่กุฏิสงฆ์ วัดอ่างศิลา

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดอ่างศิลา ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๖ ตอนพิเศษ ๑๗ ง ลงวันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๕๔๒ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๑๓ ไร่ ๑ งาน ๖๖ ตารางวา

วัดตาลล้อม

ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ ๑ ถนนสุขุมวิท ซอย ๙ ตำบลเหมือง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี หนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒๐ ของกรมการศาสนา ระบุว่า วัดตาลล้อมตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๖ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ พระมหาสมพงษ์ กิตติคุโณ เ จ้าอาวาสวัดตาลล้อม กล่าวถึงประวัติความเป็นมาว่า ขุนณรงค์ จอมสุวรรณ กำนันตำบลบางทราย เป็นผู้ถวายที่ดินให้สร้างวัด จึงเรียกชื่อวัดว่า *"วัดณรงค์"* ต่อมาเมื่อมีผู้คนมากขึ้นทำให้การปฏิบัติศาสนากิจของสงฆ์และชาวบ้านไม่สะดวก เนื่องจากสถานที่คับแคบติดกับชายป่ามีทุ่งนาล้อมรอบ และการสัญจรระหว่างวัดกับหมู่บ้านไม่สะดวกต้องข้ามสะพานไปมา คณะสงฆ์และชาวบ้านจึงได้ร่วมกันย้ายวัดมาตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามคลอง ซึ่งเป็นที่ดินของขุนณรงค์เช่นเดียวกัน เมื่อวัดย้ายมาอยู่สถานที่แห่งใหม่แล้วก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็น *"วัดตาลล้อม"* เนื่องจากสถานที่ตั้งวัดล้อมรอบไปด้วยต้นตาล

พระอุโบสถ (หลังเก่า) วัดตาลล้อม

หลักฐานสำคัญทางโบราณคดีประกอบด้วย ประกอบด้วย ***พระอุโบสถ (หลังเก่า)*** ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงไทยผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องดินเผาหางแหลม มีชายคาปีกนกยื่นออกมาโดยรอบเครื่องลำยอง ช่อฟ้าใบระกา และหางหงส์ปูนปั้นทาสี หน้าบันด้านหน้าและหลังปูนปั้นเป็นรูปหงส์จีนประดับด้วยลายก้านขด ตัวพระอุโบสถมีฐานบัวลูกแก้วรองรับผนังก่ออิฐถือปูนด้านหน้าและหลังมีประตูทางเข้า-ออกด้านละ ๒ ประตู เหนือกรอบประตูประดับด้วยลวดลายปูนปั้น ดอกและใบอย่างเทศประดับด้วยเครื่องถ้วยชามเบญจรงค์เป็นซุ้มสามเหลี่ยม ผนังด้านข้างมีช่องหน้าต่างด้านละ ๔ ช่อง ไม่มีซุ้มหน้าต่าง ภายในพระอุโบสถ(หลังเก่า) ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานปูนปั้นลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย บนฐานชุกชีปูนปั้น ด้านข้างมีพระอัครสาวกปูนปั้นลงรักปิดทองประทับยืนพนมมืออยู่ด้านละองค์ และบนฐานชุกชีด้านหน้ามีพระพุทธรูปปูนปั้นลงรักปิดทองประทับยืนทรงเครื่องใหญ่ จำนวน ๒ องค์องค์หนึ่งพระกรทั้งสองข้างหักหาย ส่วนอีกองค์หนึ่งเหลือเฉพาะส่วนฐาน ฝาผนังภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรม เสาไม้กลมของพระอุโบสถด้านใน ชื่อ และเสาดั้งมีการเขียนลายพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบแสดงปางสมาธิบนดอกบัว รอบพระเศียรมีประภามณฑลรูปเปลว เพดานไม้ทาสีแดงเขียนลายดวงดาราปิดทองล่องชาด ลักษณะของภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถปรากฏอยู่เต็มฝาผนังทุกด้าน ทั้งส่วนที่อยู่เหนือกรอบเช็ดหน้าของหน้าต่างขึ้นไปจนจรดเพดาน และห้องภาพระหว่างช่องประตูและหน้าต่าง ผนังสกัดทางด้านหน้าและหลังส่วนที่อยู่เหนือกรอบเช็ดหน้าของหน้าต่างขึ้นไปจนจรดเพดาน แบ่งภาพออกเป็น ๒ แถวตามแนวนอน แถวบนสุดแบ่งเป็น ๒ ส่วน เป็นภาพพระอดีตพุทธประทับยืนบนฐานปัทม์ แสดงปางประทานพร ด้านข้างมีพระอัครสาวกประทับยืนพนมมืออยู่บนแท่น มีเหล่าเทวดาฤาษีเหาะมาถวายความเคารพ แถวที่สองเป็นภาพพระพุทธไสยาสน์

หันพระเศียรออกคนละด้าน มีพระสาวก ๓ องค์ คอยถวายการรับใช้ ส่วนพื้นที่ซึ่งเป็นห้องภาพระหว่างประตูเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบ แสดงปางสมาธิบนดอกบัว รอบพระเศียรมีประภามณฑลรูปเปลว สภาพชำรุดลบเลือนมาก ผนังพระอุโบสถด้านข้างส่วนบนมีภาพพระอดีตพุทธประทับนั่งขัดสมาธิราบ แสดงปางสมาธิ ด้านข้างมีพระอัครสาวกนั่งประคองอัญชลี ส่วนพื้นที่ซึ่งเป็นห้องภาพระหว่างประตูเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบ แสดงปางสมาธิบนดอกบัว รอบพระเศียรมีประภามณฑลรูปเปลว สภาพชำรุดลบเลือนมาก ใต้ภาพทุกภาพมีรายชื่อผู้บริจาคในการเขียนภาพจิตรกรรม

ภาพจิตกรรมฝาผนัง
ในพระอุโบสถ (หลังเก่า) วัดตาลล้อม

เจดีย์ราย ตั้งอยู่ทางด้านหลังพระอุโบสถ จำนวน ๒ องค์ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนย่อมุมไม้สิบสอง ส่วนฐานบางส่วนจมอยู่ในดิน ลักษณะฐานชั้นล่างสุดน่าจะเป็นฐานเขียงรองรับชุดฐานสิงห์ ๒ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นบัวปากระฆังแบบบัวคลุ่ม องค์ระฆังย่อมุมทรงเครื่องมีลายปูนปั้นเป็นสายสังวาลย์ตกแต่ง ส่วนยอดเจดีย์มีบัลลังก์สี่เหลี่ยมย่อมุมรองรับชุดบัวคลุ่มเถา ส่วนถัดขึ้นไปชำรุดหักหาย

ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๖ ตอนที่ ๑๗ ง ลงวันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๕๔๒ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๓ ไร่ ๒ งาน ๒๐.๕ ตารางวา

ศาลจังหวัดชลบุรี (หลังเก่า)

ตั้งอยู่ที่ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ศาลจังหวัดชลบุรี (หลังเก่า) สร้างขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ และได้ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๔ โดยใช้แบบแปลนของอาคารศาลจังหวัดเพชรบุรีมาก่อสร้าง ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ศาลจังหวัดชลบุรีได้รับงบประมาณสร้างที่ทำการหลังใหม่แทนหลังเก่าที่คับแคบ สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทจึงขอใช้เป็นที่ทำการ และต่อมาสำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดชลบุรีได้ใช้อาคารเป็นสำนักงาน จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๖ จึงย้ายออกไป ยังคงมีแต่ปีกทางด้านซ้ายหลังอาคาร ที่ยังคงใช้เป็นที่ทำงานของสำนักงานเลขาธิการสภาวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรีอยู่ส่วนเดียว

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ ได้แก่ ***ศาลจังหวัดชลบุรี (หลังเก่า)*** อาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียวอิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ด้านหน้าทำเป็นมุขยื่นแล้วชักปีกออกทั้งสองด้านตามแนวเหนือ-ใต้ หลังคาเครื่องไม้ทรงปั้นหยามุงกระเบื้องว่าว ส่วนหน้ามุขตอนบนยกขึ้นเป็นชุ้มแบบตะวันตก มีรูปตราแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ ๕ อยู่ตรงกึ่งกลาง ตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น เสาประดับผนังบัว และแถบเส้นแบบตะวันตก และอักษรปูนปั้นชื่ออาคารซึ่งถูกแผ่นป้ายชื่อสำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดชลบุรีปิดบังอยู่ เห็นเพียงคำว่า “*..รศ. ๑๒๙*” ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ใต้แผงชุ้มหน้าอาคารทำเป็นชุ้มโค้งจำนวน ๕ ชุ้ม โดยชุ้มโค้งด้านข้างทั้งสองด้านย่อมุขลงไปเล็กน้อย ตอนบนก่อทึบตกแต่งด้วยลายใบไม้ดอกไม้แบบตะวันตก มีบันไดขึ้น-ลงตรงกึ่งกลางห้องด้านหน้าอาคารเป็นระเบียงโปร่ง มีราวลูกกรงกั้นระหว่างเสา ด้านในเป็นห้องพิจารณาคดี และห้องทำงานธุรการ บานประตูหน้าต่างไม้ แบบบานลูกฟัก ๓ ตอน เหนือกรอบวงกบมีช่องระบายอากาศเป็นบานเกล็ดไม้ และไม้ระแนงตีไขว้กัน ฝ้า เพดานของเดิมเป็นฝ้าไม้กระดาน ด้านข้างเดิมมีระเบียงโปร่ง ลักษณะเดียวกันกับทางด้านหน้า ต่อมามีการต่อเติมดัดแปลงก่อผนังขึ้นใหม่ ใส่หน้าต่างกระจก เพื่อเพิ่มประโยชน์ใช้สอย ผนังอาคารเดิมก่ออิฐฉาบปูนหมักขัดปูนตำสีเหลือง ผนังด้านข้างใต้ชายคาลงมา ๖๐ เซนติเมตร มีปีกนกยื่นออกมาคลุมส่วนที่เป็นเดิมเป็นระเบียงด้านข้าง ที่แผงคอสองมีช่องแสงรูปโค้งคล้ายหน้าต่างติดกระจก ขนาดความกว้าง ๔๒ เซนติเมตร ความสูง ๔๙ เซนติเมตร แบ่งออกเป็นช่วงเสาละ ๓ ช่อง ในส่วนของปีกอาคารทั้งสองด้านทางเหนือและใต้นั้นเป็นส่วนที่มีการก่อสร้างขึ้นเพิ่มเติมในระยะหลัง

ศาลจังหวัดชลบุรี (หลังเก่า)

รูปแบบของอาคารศาลจังหวัดชลบุรี (หลังเก่า) นี้ คล้ายคลึงกับศาลจังหวัดเพชรบุรี ศาลจังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งอาจเป็นที่นิยมหรือเป็นแบบมาตรฐานที่ใช้ในการก่อสร้างอาคารศาลจังหวัดในสมัยรัชกาลที่ ๕

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานศาลจังหวัดชลบุรี (หลังเก่า) ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๘ ตอนที่ ๑๒๔ ง ลงวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๔๔ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๒ ไร่ ๓ งาน ๖๔ ตารางวา

วัดหนองเกตุใหญ่

ตั้งอยู่เลขที่ ๔๒ หมู่ ๑ บ้านหนองปลาไหล ตำบลหนองปลาไหล อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ในหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒๐ ของกรมการศาสนา ระบุว่า นายแสงทองพร้อมด้วยบุตรและภรรยา ได้สร้างวัดหนองเกตุใหญ่ ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๑๔ โดยบริจาคที่ดินจำนวน ๒๕ ไร่เศษให้เป็นสถานที่ตั้งวัด เนื่องจากบริเวณวัดมีต้นเกตุจำนวนมากจึงได้ตั้งชื่อว่า *"วัดหนองเกด"* มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาว่า วันหนึ่งขณะที่ตาแสงทองกำลังทำไร่อยู่ได้มีพระเถระองค์หนึ่ง ชื่อว่า หลวงตากลับ เดินธุดงค์ผ่านมาพบกับตาแสงทองจึงได้พูดคุยสนทนากัน และชักชวนให้ตาแสงทองสร้างวัดขึ้นโดยให้นิมนต์พระภิกษุพี่น้องสององค์ที่มีความสามารถเชิงช่างที่จำพรรษาอยู่ที่วัดหนองใหญ่ คือ เจ้าคุณน้อย กับเจ้าคุณใหญ่ มาช่วยกันสร้างโบสถ์ขึ้น

ในวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลปราจีนบุรีได้เสด็จทอดพระเนตรวัดหนองเกด ซึ่งขณะนั้นพระอธิการผ่องเป็นเจ้าอาวาส ทรงพอพระหฤทัยว่ารักษาวัดดี พระสงฆ์ที่รับเสด็จมีมรรยาทเรียบร้อยทันพระสงฆ์ในแขวงเมือง และได้ประทานพัดรองของหลวงสำหรับตำแหน่งเจ้าคณะหมวดแก่เจ้าอาวาสวัดหนองเกดใหญ่ในครั้งนี้ด้วย วัดหนองเกตุใหญ่ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๕เขตสุงคามสีมากว้าง ๓๐ เมตร ยาว ๖๐ เมตร ปัจจุบันที่ตั้งวัดมีเนื้อที่ ๒๕ ไร่ ๒ งาน ๕๕ ตารางวา

พระอุโบสถ (หลังเก่า) วัดหนองเกตุใหญ่

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ ได้แก่ ***พระอุโบสถ (หลังเก่า)*** ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นพระอุโบสถไม้ ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดความกว้าง ๖.๐๐ เมตร ความยาว ๑๑.๙๓ เมตร หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ หลังคาเครื่องไม้ทรงไทยซ้อนลดหลั่นกันจำนวน ๓ ตับ มุงด้วยกระเบื้องดินเผาปลายแหลมช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ไม้ หน้าบันเดิมเป็นไม้ปัจจุบันได้รับการซ่อมแซมใหม่เป็นปูนปั้น ด้านหน้าเป็นลายพันธ์พฤกษา ด้านหลังเป็นรูปเทพพนมมีลายเครือเถาตกแต่ง ใต้ฝาไขรามีลายดวงดาราเขียนบนพื้นแดง ทางด้านหน้าพระอุโบสถมีพาไลต่อเชื่อมออกมา ๑ ห้อง ตัวพระอุโบสถตั้งอยู่บนฐานปัทม์ก่ออิฐถือปูนเตี้ยๆ ฝาผนังเป็นไม้กระดานแนวตั้ง ด้านหน้าและหลังมีประตูเข้า-ออก ด้านละ ๒ ช่อง บานประตูไม้ทาสีแดงที่อกเลามีลายแกะสลักตกแต่ง ผนังด้านข้างมีช่องหน้าต่างด้านละ ๕ ช่อง บานหน้าต่างไม้ทาสีแดง ทางด้านตะวันออกเฉียงใต้มีร่องรอยเขียนสีเป็นรูปชุ้มประดับด้วยลายดอกไม้ ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปประธานปูนปั้นลงรักปิดทอง ปางมารวิชัยบนฐานชุกชีก่ออิฐถือปูน ด้านข้างมีพระอัครสาวกประทับยืนพนมมือ ด้านหน้ามีพระพุทธปางป่าลิไลยก์ และพระพุทธรูปปางต่างๆ อีกหลายองค์ เสาพระอุโบสถซึ่งอยู่ด้านในพระอุโบสถเป็นเสาไม้กลมที่โคนเสายังคงมีร่องรอยการเขียนสีตกแต่ง บนเพดานไม้มีการเขียนสีรูปดอกไม้เป็นดวงดารา พื้นพระอุโบสถเป็นหินอ่อนซึ่งน่าจะซ่อมแซมขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙

โดยรอบพระอุโบสถมีกำแพงแก้วล้อมรอบ ปัจจุบันปรากฏหลักฐานเหลืออยู่เฉพาะทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูนเตี้ยๆ ระหว่างลานประทักษิณและพระอุโบสถโดยรอบมีซุ้มประดิษฐานใบเสมาหินแกรนิต จำนวน ๘ ซุ้ม ลักษณะของซุ้มใบเสมาก่อด้วยอิฐถือปูนส่วนฐานเป็นฐานปัทม์สูงรองรับซุ้มสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่ทั้งสี่ด้านเจาะเป็นช่องกลวงถึงกัน ส่วนยอดเป็นรูปบัวตูมหรือหยดน้ำ

เจดีย์ ตั้งอยู่ทางด้านหน้าพระอุโบสถ ลักษณะเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูนย่อมุมไม้สิบสองฐานชั้นล่างสุดเป็นฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาด ๔.๔๐ x ๔.๔๐ เมตร รองรับฐานสิงห์ ๓ ชุด ถัดขึ้นไปเป็นบัวกลุ่มรองรับองค์ระฆังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง เหนือขึ้นไปเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองรองรับส่วนยอดซึ่งประกอบด้วยบัวถลากลม และบัวกลุ่มเถา ๗ ชั้น ต่อด้วยปลียอดและเม็ดน้ำค้าง

เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง

หอพระ ลักษณะเป็นอาคารไม้แบบเรือนไทยภาคกลางใต้ถุนสูง ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดความกว้าง ๒.๐๐ เมตร ความยาว ๕.๒๕ เมตร หลังคาเครื่องไม้มีพาไลโดยรอบมุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบ ปูนปั้นทับสันหลังคาและขอบข้างกระเบื้องเสาเรือนขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง ๒๐ เซนติเมตร มีจำนวนทั้งหมด ๘ ต้น พื้นล่างสุดเทคอนกรีต พื้นเรือนเป็นไม้ยกสูงขึ้นมาประมาณ ๑.๘๐ เมตร ฝาไม้กระดานตีทับแนว มีประตูเข้า-ออกทางด้านหน้า ๑ ประตู ด้านหลังมีหน้าต่าง ๓ ช่อง ด้านข้างมีหน้าต่างด้านละ ๒ ช่อง หอพระนี้สร้างขึ้นพร้อมกับพระอุโบสถ (หลังเก่า) เดิมตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอุโบสถ ต่อมาหลวงพ่ออินทร์อดีตเจ้าอาวาส ได้ย้ายมาไว้ทางด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ และซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพที่แข็งแรงมั่นคงโดยยึดรูปแบบเดิมเป็นหลัก

หอระฆัง วัดหนองเกตุใหญ่

หอระฆัง ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ๓ ชั้น ประกอบเครื่องยอดปราสาท ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ชั้นล่างสุดในแต่ละด้านแบ่งออกเป็น ๓ ห้อง ห้องกลางเว้นเป็นทางเข้า-ออก ห้องด้านข้างก่อเป็นระเบียงทึบเตี้ยๆ ด้านบนทำเป็นซุ้มหน้านางมีลวดลายปูนปั้นตกแต่ง มีบันไดขึ้นไปสู่ชั้นสอง ซึ่งห้องตรงกึ่งกลางเป็นที่แขวนกลองขนาดใหญ่ ด้านบนมีซุ้มหน้านางประดับลายปูนปั้นตกแต่งและมีระเบียงโปร่งประดับด้วยเสาหัวเม็ด และแผ่นลูกกรงปูนปั้นตกแต่งด้วยลายดอกไม้โดยรอบ มีบันไดขึ้นสู่ชั้นสามที่ห้องตรงกึ่งกลางเป็นที่แขวนระฆัง มีระเบียงลักษณะเดียวกับชั้นสอง ส่วนหลังคาเป็นทรงมณฑปมีรูปจำลองอาคารซ้อนกันเป็นชั้นๆ มีบัลลังก์รองรับปล้องไฉน เม็ดน้ำค้างและปลียอด หอระฆังนี้มีรูปแบบเดียวกับหอระฆังของวัดบางเป้ง ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๔

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดหนองเกตุใหญ่ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๘ ตอนพิเศษ ๑๒๔ ง. ลงวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๔๔ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๓ ไร่ ๑ งาน ๙๙ ตารางวา

วัดหนองปรือ

ตั้งอยู่เลขที่ ๖ หมู่ ๓ บ้านหนองปรือ ตำบลหนองปรือ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ในหนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒๐ ของกรมการศาสนา ระบุว่า วัดหนองปรือ ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ จากคำบอกเล่ากล่าวว่าชาวบ้านผู้มีจิตศรัทธาได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นและนิมนต์พระธุดงค์ ชื่อ“*หลวงพ่อช้าง*” มาจำพรรษา ในระยะแรกได้ก่อสร้างพระอุโบสถไม้และเจดีย์ขึ้นก่อนเสนาสนะอื่นๆ วัดหนองปรือได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๓๐ เมตร ยาว ๖๐ เมตร ปัจจุบันมีเนื้อที่ ๓๐ ไร่ ๒ งาน ๖๐ ตารางวา

พระวิหาร (หลังเก่า) วัดหนองปรือ

หลักฐานสำคัญทางโบราณคดี ได้แก่ ***พระวิหาร (หลังเก่า)*** ลักษณะเป็นพระวิหารไม้ ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดความกว้าง ๕ เมตร ความยาว ๑๗ เมตร หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก หลังคาเครื่องไม้ทรงไทยลดชั้น ๒ ชั้น ชั้นละ ๓ ตับ แต่เดิมมุงด้วยกระเบื้องดินเผาปลายแหลม แต่โครงหลังคาไม้ชำรุดหักพัง จึงมีการซ่อมแซมใหม่เมื่อปีพ.ศ. ๒๕๒๙-๒๕๓๑ โดย ครอบครัวนายหลีคิ้ม คุณจุงเฮียง แซ่ฉั่ว นายพิพัฒน์ คุณพินศรี จันทรมงคล การซ่อมพระวิหารในครั้งนี้มีการเปลี่ยนเครื่องไม้ และกระเบื้องเป็นกระเบื้องเคลือบปลายแหลม หลังคาประธานมุงด้วยกระเบื้องเผาสีแดง ส่วนหลังคามุขลดมุงด้วยกระเบื้องสีเขียว นอกจากนี้ยังเปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาและหางหงส์จากไม้เป็นปูนปั้น หน้าบันทั้งสองด้านทำขึ้นใหม่เป็นปูนปั้นลายเครือเถา และเปลี่ยนเสารับโครงหลังคามุขหน้า-หลัง เป็นเสาคอนกรีตตกแต่งด้วยลายปูนปั้นสาหร่ายรวงผึ้งทั้งหน้า-หลัง ตัวพระวิหารมีฐานเขียงก่ออิฐถือปูนรูปสี่เหลี่ยมและฐานสิงห์ ๑ ชั้นรองรับฝาผนังซึ่งเป็นฝาไม้กระดานตีชิดกันแนวตั้ง มีบันไดเตี้ยๆเป็นทางขึ้น ด้านหน้าพระวิหารเป็นมุขลด มีประตูด้านหน้าและหลังด้านละ ๒ ประตู ฝาพระวิหารด้านข้างมีหน้าต่างด้านละ ๔ ช่อง และมีคันทวยไม้ค้ำรับชายคา ภายในพระวิหารพื้นปูด้วยหินอ่อนทั้งหมด ส่วนท้ายพระวิหารมีฐานชุกชีปูนปั้นลงรักปิดทองประดับกระจกมีอิทธิพลของศิลปะจีนประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย มีพระอัครสาวกปูนปั้นประทับยืนพนมมืออยู่ทางด้านหน้ารอย พระพุทธบาทซึ่งสร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๔๕๖ และประติมากรรมรูปเหมือนของหลวงพ่อช้าง

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดหนองปรือ ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๘ ตอนที่ ๑๒๔ ง. ลงวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๔๔ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๓ ไร่ ๒ งาน ๖๕ ตารางวา

วัดโบสถ์

ตั้งอยู่เลขที่ ๑๒ หมู่ ๖ บ้านวัดโบสถ์ ตำบลวัดโบสถ์ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ประวัติความเป็นมาของวัดโบสถ์ หลักฐานจากคำบอกเล่ากล่าวว่า เมื่อตอนเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ผู้คนจำนวนมากได้อพยพหลบหนีภัยสงครามเข้ามาตั้งบ้านเรือนในพื้นที่บ้านวัดโบสถ์ในปัจจุบัน เนื่องจากเห็นว่าสถานที่นี้ทำเลดีเป็นที่ลุ่ม สามารถปลูกข้าวได้คล้ายคลึงกับกรุงศรีอยุธยา จากนั้นได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างวัดประจำหมู่บ้านขึ้น พร้อมตั้งชื่อว่า "*วัดโบสถ์*" และเรียกชื่อหมู่บ้านแห่งใหม่นี้ว่า "*บ้านวัดโบสถ์*" ซึ่งอาจเป็นชื่อตามหมู่บ้านเดิมในกรุงศรีอยุธยาที่พากันอพยพมา ปัจจุบันวัดโบสถ์มีเนื้อที่ ๑๕ ไร่ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๓ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๔๐ เมตร

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ ได้แก่ ***พระอุโบสถ (หลังเก่า)*** ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดความกว้าง ๗.๓๕ เมตร ความยาว ๑๒.๐๕ เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันตก หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องซีเมนต์ มีชายคาปีกนกโดยรอบ ด้านหน้าทำเป็นมุขลดชั้น ด้านหลังเป็นเฉลียงมีหลังคาจั่นหับเดิมมุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์เครื่องลำยอง ช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ไม้แกะสลักหน้าจั่วมุขเป็นไม้กระดานอุด หน้าบันพระอุโบสถก่ออิฐถือปูนเรียบทั้งสองด้านตัวพระอุโบสถก่ออิฐถือปูนตั้งอยู่บนฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มีประตูเข้า-ออกทางด้านหน้า และหลังด้านละ ๒ ประตูด้านข้างพระอุโบสถมีช่องหน้าต่างด้านละ ๕ บาน บานประตูและหน้าต่างไม้ภายในพระอุโบสถฝาผนังฉาบปูนเรียบ เพดานไม้ทาสีแดงมีดาวเพดานไม้แกะสลักประดับตกแต่งอย่างงดงามห้องท้ายพระอุโบสถมีฐานชุกชีปูนปั้นทรงสูง ลักษณะเป็นฐานบัวลูกแก้วรองรับฐานสิงห์สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน ซึ่งปัจจุบันได้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถหลังใหม่ ลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขนาดหน้าตักกว้าง ๖๑ นิ้ว สูง ๗๙ นิ้ว ซึ่งมีอักษรจารึกติดกับผนังด้านหน้าพระอุโบสถ ความโดยสรุปว่า

พระอุโบสถ (หลังเก่า) วัดโบสถ์

> "*ศุภมัสพระพุทธศักราชล่วงแล้วได้ ๒๓๖๓ พรรษา วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๓ ปีมะโรง พระสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา อาราธนาพระพุทธรูปองค์ใหญ่ออกจากบางนา-กรุงเทพฯ โดยทางน้ำมาถึงวัดโบสถ์ ณ วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๓ พุทธศักราช ๒๓๖๓ และได้มีงานฉลองสมโภชหลวงพ่อโต ๓ วัน ๓ คืน..*"

รอบพระอุโบสถเป็นลานประทักษิณมีกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูนเตี้ยๆ ล้อมรอบ ที่มุมกำแพงแก้วมีเสาหัวเม็ดทรงมัณฑ์ประดับ มีช่องประตูทางเข้าตรงกึ่งกลางด้านหน้าและหลัง ปัจจุบันเหลือซุ้มประตูทางด้านหลังก่ออิฐถือปูนเป็นกรอบสี่เหลี่ยม ระหว่างลานประทักษิณและพระอุโบสถโดยรอบประดิษฐานใบเสมาหินทรายแกะสลักประดับกระเบื้องเคลือบบนฐานปัทม์ ลักษณะเป็นฐานสิงห์ปูนปั้นรองรับบัวคลุ่ม

หลักฐานจากคำจารึกบนฝาผนังพระอุโบสถทำให้สันนิษฐานในเบื้องต้นได้ว่า การอัญเชิญพระพุทธรูปจากบางนาเพื่อมาประดิษฐานเป็นพระประธานประจำพระอุโบสถกระทำขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๖๓ ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นพระอุโบสถจึงน่าจะถูกสร้างขึ้นก่อนหน้าไม่นานนักในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เจดีย์ทรงระฆัง วัดโบสถ์

เจดีย์ ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ ฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยศิลาแลง รองรับฐานปัทม์แปดเหลี่ยมซ้อนกัน ๓ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆังก่ออิฐถือปูนทรงกลม มีเส้นแถบสี่เหลี่ยมประดับลายดอกไม้คาดทับส่วนยอดเป็นบัลลังก์ย่อมุมไม้สิบสองมีปูนปั้นชุ้มเรือนแก้วขนาดเล็กและลวดลายดอกไม้ประดับด้วยเครื่องถ้วยลายครามและเครื่องเบญจรงค์ตกแต่ง รองรับส่วนก้านฉัตร ปล้องไฉน ลูกแก้วและปลียอด รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบอยุธยาตอนปลาย-รัตนโกสินทร์ตอนต้น

ศาลาการเปรียญ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารทรงไทยใต้ถุนสูง ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดความกว้าง ๑๓.๕ เมตร ความยาว ๒๒ เมตร หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ที่แผงไม้คอสองและเพดานมีภาพจิตรกรรมเรื่องราวพุทธประวัติ ตอนมารผจญและทศชาติชาดก บนแผ่นไม้มีอักษรเขียนไว้ความว่า “*พ่อปั้น แม่เขียว ธรรมรักษ์ บริจาคทรัพย์จำนวน ๔,๖๔๐- บาท สร้างเมื่อปีมะโรง พ.ศ.๒๕๓๔*” ปัจจุบันมีการซ่อมแซมต่อเติมพื้นคอนกรีตออกไปทางด้านหน้าของศาลา ด้านข้างเปิดโล่ง ทางด้านทิศเหนือมีอาสนะสงฆ์ยกสูงขึ้น กลางศาลาการเปรียญมีธรรมาสน์ ๑ หลัง

ฐานรูปเคารพ แกะสลักจากหินแอนดีไซต์ (andesite) สีเขียว ลักษณะเป็นฐานบัวลูกฟักรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสด้านบนตรงกึ่งกลางแกะลงไปเป็นหลุมรูปสี่เหลี่ยม สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นรูสำหรับรองรับเดือยส่วนฐานของรูปเคารพ สภาพชำรุดแตกออกจากกัน ศิลปะแบบทวารวดี-เขมรโบราณ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘)

ฐานรูปเคารพแกะสลักจากหินแอนดีไซต์

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดโบสถ์ ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๙ ตอนที่ ๑๑๙ ง ลงวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๕ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๙ ไร่ ๑ งาน ๓๑ ตารางวา

วัดต้นสน

ตั้งอยู่เลขที่ ๑๐๒ ถนนวชิรปราการ บ้านบางปลาสร้อย ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี หนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒๐ ของ กรมการศาสนา ระบุว่าตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๒ โดยพระยาชลฯ เป็นผู้สร้างและอุปถัมภ์วัด ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๐ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๘.๗๐ เมตร ยาว ๑๕.๕๕ เมตร ชื่อของวัดมีที่มาจากเดิมภายในบริเวณวัดมีต้นสนขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก และมีอยู่ต้นหนึ่งขนาดใหญ่มาก ชาวบ้านจึงพากันเรียกวัดแห่งนี้ว่า *"วัดต้นสน"* ปัจจุบันที่ตั้งวัดต้นสนมีเนื้อที่ ๑๐ ไร่

พระอุโบสถวัดต้นสน จังหวัดชลบุรี

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญของวัดต้นสน คือ ***พระอุโบสถ*** มีคำจารึกที่ผนังพระอุโบสถด้านหลัง ระบุว่า " *แม่พิม โยมพระครูชลธารมุนี จีนอุ๋ยสามี อยู่ภรรยาพร้อมด้วยทายกทั้งหลาย สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ซ่อมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑*" ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงไทย ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดความกว้าง ๑๒ เมตร ความยาว ๑๙ เมตร หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องสี ลดชั้น ๒ ชั้น ซ้อนกันชั้นละ ๓ ตับ มีปีกนกโดยรอบ เครื่องลำยองช่อฟ้าใบระกาไม้แกะสลักประดับกระจก หน้าบันทั้งสองด้านเป็นปูนปั้นรูปเทพพนม มีลายพันธุ์พฤกษาปูนปั้นระบายสีตกแต่งด้วยเครื่องถ้วยชามลายคราม และเครื่องถ้วยเบญจรงค์ประดับ ตัวพระอุโบสถมีระเบียงโดยรอบมีเสาคอนกรีตสี่เหลี่ยมรองรับชายคาปีกนก ด้านล่างก่ออิฐถือปูนเป็นกำแพงเตี้ยๆ มีทางเข้าตรงกึ่งกลางของทุกด้าน ตัวพระอุโบสถมีฐานบัวรองรับผนังก่ออิฐถือปูน มีประตูทางด้านหน้าและหลังด้านละ ๒ ประตู ผนังด้านข้างมีช่องหน้าต่างด้านละ ๔ ช่อง ซุ้มประตูและหน้าต่างปูนปั้นลวดลายใบไม้และดอกไม้ประดับด้วยเครื่องถ้วยชาม บานประตูหน้าต่างไม้เขียนลายรดน้ำ ที่มุมพระอุโบสถและกึ่งกลางช่องหน้าต่างช่องกลางประดิษฐานใบเสมาปูนปั้น ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน ปางมารวิชัย ซึ่งมีจารึกที่ฐาน ระบุว่าสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ด้านข้างมีพระพุทธรูปสำริดประทับยืนทรงเครื่องใหญ่ แสดงปางห้ามสมุทรศิลปะรัตนโกสินทร์ประดิษฐานอยู่ ๒ องค์ ด้านหน้ามีพระอัครสาวกนั่งคุกเข่าพนมมืออยู่ทางด้านซ้าย-ขวา และเสาเทียนโลหะจำนวน ๒ ต้น มีจารึกที่ฐานว่าระบุว่า "*สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๒*" สมัยรัชกาลที่ ๗

ภาพแม่พระธรณีบีบมวยผม
จิตรกรรมฝาผนังวัดต้นสน

ผนังพระอุโบสถภายในมี*ภาพจิตรกรรมฝาผนัง* ผนังสกัดด้านหน้าเหนือกรอบเช็ดหน้าของประตูเป็นภาพพุทธประวัติขนาดใหญ่ ตอนมารผจญ เป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่ง แสดงปางมารวิชัย บนบัลลังก์ภายใต้ซุ้มเรือนแก้วและซุ้มโพธิ์มีฉัพพรรณรังสีด้านซ้ายเป็นภาพพระยาวัสวดีมารประทับเหนือช้างคีรีเมขล์ถือศาสตราวุธหมายเข้ามาทำร้ายพระพุทธองค์ด้านขวาเป็นภาพอุทกธาราไหลท่วมกองทัพเหล่ามาร พระยาวัสวดีมารยอมแพ้ถวายอัญชลีแด่พระพุทธองค์ ห้องภาพระหว่างช่องประตูเป็นภาพแม่พระธรณีนั่งบิดเกศาภายในซุ้มเรือนแก้ว ใต้ฐานแม่พระธรณีมียักษ์กายสีเขียวมือทั้งสองข้างจับลำตัวนาคไว้สองตัวปากอมหางนาคไว้ ส่วนหัวนาคจะ

อยู่บริเวณส่วนฐานเรือนแก้วของแม่พระธรณี ผนังด้านหลังพระอุโบสถเป็นภาพพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หลังจากการเสด็จโปรดพุทธมารดา ผนังทางด้านข้างทั้งสองด้าน เหนือกรอบเช็ดหน้าของหน้าต่างเป็นภาพเทวดาชุมนุม ที่ห้องภาพระหว่างช่องหน้าต่าง เป็นภาพพุทธประวัติตอนต่างๆ บานประตูพระอุโบสถด้านในเขียนภาพรูปบุคคลยืน

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดต้นสนนี้ จากลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรมน่าจะเขียนขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ พร้อมกับการก่อสร้างพระอุโบสถ และมีการซ่อมแซมในระยะหลังบ้าง จนกระทั่งครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ.๒๕๑๓ ซึ่งได้ทำการเคลือบผิวด้วยน้ำยาประเภทชักเงา ทำให้ผิวของภาพมันวาว และเกิดการสะท้อนแสง

ศาลาการเปรียญ สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงไทย ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดความกว้าง ๑๕.๓๐ เมตร ความยาว ๒๕.๖๐ เมตร หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ลดชั้น ๒ ชั้น ซ้อนกันชั้นละ ๓ ตับ ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ปูนปั้น หน้าบันปูนปั้นรูปเทพนมตกแต่งด้วยลายเครือเถาประดับเครื่องถ้วย

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดต้นสน ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๙ ตอนพิเศษ ๑๒๙ ง ลงวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๔๕ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๔ ไร่ ๓ งาน ๙ ตารางวา

วัดใหญ่อินทราราม

ตั้งอยู่เลขที่๘๕๘ ถนนเจตจำนงค์ ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี วัดใหญ่อินทราราม หรือแต่เดิมชาวบ้านเรียกว่า “*วัดใหญ่*” หรือ “*วัดอินทราราม*” เป็นวัดเก่าแก่ที่สำคัญของจังหวัดชลบุรี สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาระบุในชื่อว่า“*วัดหลวง*” ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากเมืองชลบุรีระยะทางประมาณ ๑๐๐ เส้น ความว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ครั้นยังดำรงพระยศเป็นพระยาวชิรปราการได้เสด็จทรงยกทัพมาปราบปรามนายทองอยู่น้อยที่ตั้งส้องสุมผู้คนอยู่ที่บางปลาสร้อย (ชลบุรี) โดยเสด็จนำทัพเข้าไปหยุดประทับ ณ วัดหลวง ตรัสสั่งให้นายบุญรอดแขนอ่อนกับนายชื่น บ้านท่าไข่ ซึ่งเป็นมิตรสหายกับนายทองอยู่ให้เข้าไปเจรจาเกลี้ยกล่อม ในที่สุดนายทองอยู่น้อยก็ยอมสวามิภักดิ์ นายบุญรอดนายชื่นจึงพานายทองอยู่ออกมาเฝ้าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ณ วัดหลวงเพื่อถวายสัตย์ วัดใหญ่อินทรารามได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๕ และได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงเมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ ได้แก่ ***พระอุโบสถ*** สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาและได้รับการบูรณะซ่อมแซมหลายครั้ง เช่นในสมัยรัชกาลที่ ๓-๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ , พ.ศ. ๒๔๗๒ และมีการเทพื้นพระอุโบสถ และประดับหินอ่อนบริเวณผนังภายใน ปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของพระอุโบสถเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงไทย ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดความกว้าง ๑๐ เมตร ความยาว ๒๑ เมตร หันหน้าไปทางทิศตะวันออก หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องดินเผาสี ลดชั้น ๒ ชั้น มีชายคาปีกนกโดยรอบ เครื่องสำยองปูนปั้น ช่อฟ้าทำเป็นรูปเทพพนมหันหน้าออกทั้งสองด้าน ใบระกาเป็นครีบหางหงส์ทำเป็นเศียรนาค ด้านทิศตะวันออกมีการต่อเฉลียงยื่นออกไปอีก ๑ ห้อง ครอบซุ้มใบเสมาด้านทิศตะวันออกไว้หน้าบันด้านหน้าและหลังประดับตกแต่งด้วยเครื่องถ้วยลายครามและเครื่องถ้วยเบญจรงค์ ตัวพระอุโบสถมีหน้ากระดานฐานสิงห์รองรับผนังก่ออิฐถือปูน ส่วนฐานแอ่นโค้ง แบบ “*ท้องสำเภา*” มีประตูทั้งทางด้านหน้าและหลังด้านละ ๒ ประตู ในส่วนของห้องที่ต่อเพิ่มออกไปทางด้านทิศตะวันออกมีประตูเข้า-ออก ๓ ประตู หน้าต่างของพระอุโบสถที่ผนังด้านเหนือและใต้เดิมมีด้านละ ๗ ช่อง และมีการสร้างขึ้นใหม่อีกด้านละ ๒ ช่อง ที่ผนังด้านนอกรอบกรอบประตูและหน้าต่างประดับด้วยเครื่องถ้วยเป็นรูปซุ้มสามเหลี่ยมหน้าจั่ว ตรงกึ่งกลางมีปูนปั้นรูปดอกไม้ประดับ บานประตูไม้มีลายประดับมุก บานหน้าต่างเขียนลายรดน้ำเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ ภายในพระอุโบสถประดิษฐานพระประธาน ปางมารวิชัย และพระพุทธรูปปางต่างๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นลงรักปิดทองศิลปะอยุธยาตอนปลาย-รัตนโกสินทร์ตอนต้น เสาร่วมในพระอุโบสถ เครื่องบนหลังคา ขื่อ และเพดานไม้มีการตกแต่งด้วยลวดลายปิดทองร่องชาด ที่ผนังภายในพระอุโบสถปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังทุกด้าน มีรายละเอียด ดังนี้

พระอุโบสถวัดใหญ่อินทราราม

ผนังหุ้มกลองด้านหน้า ปรากฏภาพมารผจญขนาดใหญ่เต็มผนังเกือบถึงระดับพื้นพระอุโบสถตอนบนสุดเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่ง แสดงปางมารวิชัย บนบัลลังก์ภายใต้ซุ้มเรือนแก้ว และซุ้มโพธิ์มีฉัพพรรณรังสี ถัดลงมาเป็นภาพแม่พระธรณียืนบิดเกศาภายในซุ้มใต้ฐานแม่พระธรณีมียักษ์กายสีเขียวอมหางนาคมือทั้งสองจับตัวนาค หัวนาคหายไปหลังฐานแม่พระธรณี ด้านซ้ายเป็นภาพพระยาวัสวดีมารประทับเหนือช้างคีรีเมขล์ ถือศาสตราวุธหมายเข้ามาทำร้ายพระพุทธองค์ ภายในกองทัพพระยามารมีทหารชาติต่างๆ เช่น ชาวจีน เปอร์เซีย ฝรั่งเศส ชวา จาม เป็นต้น แต่ละตนถืออาวุธแตกต่างกันออกไป เช่น กระบี่ กริช มีดพร้า เป็นต้น ด้านขวาเป็นภาพอุทกธาราไหลท่วมกองทัพเหล่ามาร พระยาวัสวดีมารยอมแพ้ถวายอัญชลีแด่พระพุทธองค์

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ ภาพมารผจญ

ผนังหุ้มกลองด้านหลัง ปรากฏภาพไตรภูมิโลกสัณฐาน บริเวณกึ่งกลางผนังเหนือกรอบประตูเป็นภาพเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นเขาสูงสุดอยู่ตรงกลางห้อมล้อมด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ ยอดเขาเป็นที่ประทับของเหล่าเทพยดา ส่วนยอดเป็นที่ประทับของท้าวสักกะ (พระอินทร์) เหนือขึ้นไปเป็นภาพหมู่เมฆวิมาน พระอาทิตย์ และพระจันทร์อยู่ข้างละดวงแสดงออกถึงจักรวาล ใต้ภูเขาพระสุเมรุเป็นรูปปลาใหญ่ ๑ ใน ๗ จำพวกที่อาศัยอยู่ในโลณมหาสมุทรหนุนภูเขาอยู่ ถัดลงมาเป็นเรื่องราวของป่าหิมพานต์และอันพดาปสระในหิมพานต์ มีแม่น้ำสำคัญ ๔ สายซึ่งเกิดจากภูเขาต้นน้ำที่มียอดเขาเป็นรูปหัวสัตว์ ๔ ชนิด คือ ช้าง ม้า โคและสิงห์โดยน้ำจะออกมาจากปากสัตว์ทั้งสี่ ส่วนที่เป็นป่าหิมพานมีต้นนารีผลหรือมักรีผลที่มีดอกผลเป็นสตรีสาว อันเป็นที่หมายปองของเหล่าวิทยาธรที่มาแวะเวียนเพื่อจะแย่งกันนำไปเชยชม นอกจากนี้ยังมีสัตว์หิมพานต์ต่างๆ เช่น กินนร กินรี ตอนล่างสุดของภาพเป็นนรกภูมิแสดงการพิจารณาโทษของพญายมราช และการลงทัณฑ์ด้วยวิธีการต่างๆ ตามลักษณะของบาปโทษของแต่ละบุคคล ตลอดจนนรกขุมต่างๆ ซึ่งใช้เป็นที่ขังของบรรดาผู้ตกอยู่ในนรกแห่งนั้น ทางตอนล่างของภาพทางซ้ายมีการเขียนภาพพุทธประวัติแทรกลงไปในสมัยหลัง

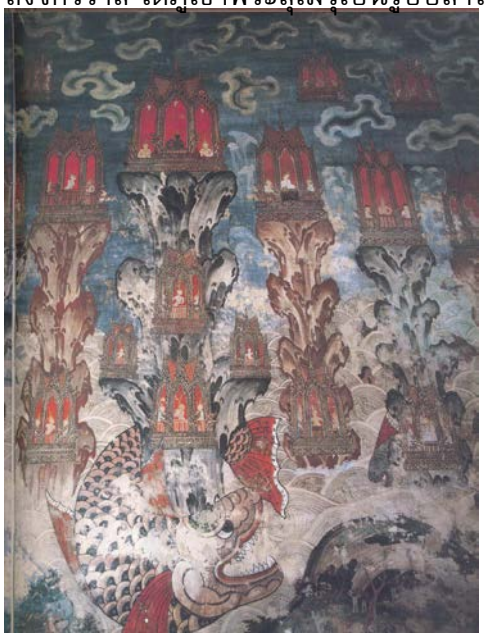

ภาพไตรภูมิโลกสัณฐาน

ผนังด้านเหนือและใต้ ปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังที่แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่อยู่เหนือกรอบเช็ดหน้าของหน้าต่างขึ้นไปจรดเพดานเป็นภาพเทพชุมนุมเรียงกันเป็น ๓ ชั้น หันหน้าไปทางองค์พระประธาน ส่วนพื้นที่ว่างระหว่างหน้าต่างแต่ละช่องเป็นภาพทศชาติชาดก เรียงลำดับเรื่องเริ่มจากด้านซ้ายสุดของผนังด้านเหนือเรียงต่อเนื่องกันไปมาสู่ด้านขวาสุด เป็นภาพเตมีย์ชาดก มหาชนกชาดก สุวรรณสามชาดก เนมีราชชาดก

มโหสถชาดก และภูริทัตชาดก ต่อเนื่องด้วยผนังด้านเหนือขวาสุดเป็นภาพจันทกุมารชาดก พรหมนารทชาดก วิธูรบัณฑิตชาดก และใน ๓ ห้องท้ายเป็นเรื่อง เวสสันดรชาดก

*จิตรกรรมฝาผนัง*ภายในพระอุโบสถของวัดใหญ่อินทารามนี้ มีความงดงามและสมบูรณ์ตามลักษณะของจิตรกรรมฝาผนังแบบไทยประเพณี ร่องรอยต่างๆ ที่ปรากฏบนภาพจิตรกรรม แสดงให้เห็นว่าได้มีการซ่อมเพิ่มเติมในหลายครั้ง บางครั้งก็เขียนขึ้นใหม่ตามเค้าโครงเดิม หรือไม่ก็เขียนขึ้นใหม่หมดตามแบบรุ่นใหม่ จึงมีเทคนิคและรูปแบบที่แตกต่างกันหลายอย่าง บางแห่งยังคงมีเค้าคติแบบจิตรกรรมอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาพที่เหลือส่วนใหญ่เป็นจิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓-๔ สำหรับผนังด้านใต้มีบ้างห้องที่แสดงถึงศิลปะแบบตะวันตกอย่างชัดเจน เป็นภาพที่เขียนขึ้นพร้อมการซ่อมในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ จึงนับได้ว่าทรงคุณค่าทั้งในด้านความงาม และคุณค่าในด้านการศึกษาเปรียบเทียบถึงวิวัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังในแต่ละช่วงเวลาได้เป็นอย่างดี โดยรอบพระอุโบสถมีซุ้มก่ออิฐถือปูนทรงสถูปครอบฐานประดิษฐานใบเสมาหินทรายแดงแบบเสมาคู่ ลักษณะฐานประดิษฐานใบเสมาเป็นฐานสิงห์ซ้อนกัน ๒ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นบัวคลุ่มรองรับใบเสมาขนาดความสูง ๖๒ เซนติเมตร ความกว้าง ๔๑ เซนติเมตร

วิหารเล็กด้านทิศเหนือ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงไทย ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดความกว้าง ๑๐.๒๙ เมตร ความยาว ๑๔.๗๐ เมตร หันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องแบบกาบกล้วย หน้าบันก่อทึบต่อจากผนังอาคารแต่เดิมประดับด้วยเครื่องถ้วยเช่นเดียวกับพระอุโบสถ ต่อมาพังลงมา ในปี พ.ศ. ๒๔๙๘ จึงได้มีการซ่อมแซมก่อขึ้นใหม่ตามรูปทรงเดิมแต่ไม่นานก็พังลงมาอีก ทางวัดจึงได้ซ่อมแซมอีกครั้งหนึ่งในราวปี พ.ศ. ๒๕๑๐ มีเครื่องลำยอง ช่อฟ้า ใบระกา และหน้าบันตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น มีพาไลยื่นทางด้านหน้า และลดผนังให้ต่ำลงมาดังในปัจจุบัน ฐานวิหารเป็นฐานปัทม์แอ่นโค้งแบบท้องสำเภาผนังก่ออิฐถือปูน มีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออกที่ผนังรอบกรอบประตูประดับด้วยเครื่องถ้วยลายครามและเครื่องถ้วยเบญจรงค์ บานประตูด้านนอกเขียนลายรดน้ำเป็นภาพนารีผล ด้านในเป็นภาพเขียนรูปทวารบาลมีลิงแบก มีช่องหน้าต่างขนาดเล็กอยู่ราวกึ่งกลางด้านของผนังด้านเหนือ ใต้ และตะวันตก ด้านละ ๑ช่อง บานหน้าไม้ด้านนอกมีร่องรอยการเขียนลายรดน้ำ ด้านในเป็นภาพเขียนสีรูปเทพพนมภายในวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปผนังด้านในวิหารปรากฏร่องรอยภาพจิตรกรรมฝาผนัง แต่สภาพลบเลือนมาก เหลืออยู่เฉพาะใต้ระดับขอบบนของประตูหน้าต่าง เป็นลวดลายไทยประดับผนังทั้ง ๔ ด้าน ผนังหุ้มกลองทางด้านหน้าเป็นภาพพุทธประวัติตอนมารผจญ เหลือเฉพาะช่วงกลางของภาพเป็นภาพแม่พระธรณียืนบีบมุ่นมวยผมบนแท่นในซุ้มเรือนแก้ว ด้านข้างเป็นภาพกองทัพพระยามารขณะยกทัพมาและภาพอุทกธาราไหลท่วมกองทัพเหล่ามาร ผนังใต้ขอบประตูเขียนลายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ผนังหุ้มกลองด้านหลังเป็นภาพพุทธประวัติ ตอนแสดงธรรม ส่วนบนของภาพชำรุด และภาพส่วนใหญ่ลบเลือนมาก เขียนเป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับบนฐานปัทม์มีชายผ้าทิพย์ห้อยลงมาทางด้านหน้า ด้านข้างมีเหล่าเทพยดามาชุมนุมฟังธรรมเทศนา ผนังด้านเหนือและใต้เป็นภาพอดีตพุทธเจ้า ประทับนั่งบนฐานบัวภายใต้ซุ้มเรือนแก้ว ด้านข้างซ้ายขวามีพระสาวกนั่งประนมมือหันหน้าเข้าหาอดีตพุทธเจ้า ระหว่างภาพอดีต

ภาพแม่พระธรณีบีบมวยผม

พุทธเจ้าและสาวกแต่ละองค์มีฉัตรกั่น ลักษณะภาพจิตรกรรมที่ปรากฏบนผนังวิหารเล็กด้านเหนือนี้ใช้เทคนิคการระบายสีลงไปบนพื้นขาว แบบศิลปะอยุธยา

วิหารเล็กด้านทิศตะวันตก วัดใหญ่อินทราราม

วิหารเล็กด้านทิศตะวันตก ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงไทย ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดความกว้าง ๗,๗ เมตร ความยาว ๑๐. เมตร หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องกาบกล้วย หน้าบันด้านหน้ามีการซ่อมแซมตกแต่งด้วยเครื่องถ้วย หน้าบันด้านหลังเรียบก่อทึบต่อจากผนังอาคาร ฐานวิหารเป็นฐานปัทม์แอ่นโค้งแบบท้องสำเภา มีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออกมีช่องหน้าต่างขนาดเล็กอยู่ราวกึ่งกลางด้านของผนังด้านเหนือและใต้ ด้านละ ๑ ช่อง ส่วนผนังด้านตะวันตกก่อทึบ

มณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกถัดจากวิหารเล็กน้อยปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ลักษณะเป็นมณฑปก่ออิฐถือปูน หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องซ้อนกันเป็นชั้นๆ ส่วนยอดมีบัลลังก์สี่เหลี่ยมรองรับชุดบัวคลุ่มเถา ปลียอด เม็ดน้ำค้างและลูกแก้ว ภายในประดิษฐานพระพุทธบาทจำลองหินทรายก่ออิฐถือปูน ลักษณะเป็นรอยพระพุทธบาทเบื้องซ้าย ขนาดความกว้าง ๖๒ เซนติเมตร ความยาว ๑๔๙ เซนติเมตร มีลายสลักเป็นลายเส้นนิ้วพระบาทตื้นๆ

มณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธบาท

ปรางค์ย่อมุมไม้สิบสอง ก่ออิฐถือปูนขนาดเล็กตั้งอยู่บนฐานสูงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ฐานเจดีย์เป็นชุดฐานเขียงย่อมุมซ้อนกัน ๔ ชั้น รองรับฐานสิงห์ ๑ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นเรือนธาตุรูปทรงเรียวเล็กส่วนยอดปรางค์เป็นชุ้มเรือนแก้วและรูปจำลองอาคารเป็นเส้นแถบยาวซ้อนกันเป็นชั้นๆ

ธรรมาสน์ ไม้ลงรักปิดทองประดับกระจก มีการตกแต่งด้วยลวดลายแกะสลักเป็นรูปสัตว์หิมพานต์ ประกอบด้วย คชสีห์ ราชสีห์ ม้า และช้าง เรียงกันเป็นขั้นบันไดทอดขึ้นไปยังธรรมาสน์ ปัจจุบันเหลืออยู่เฉพาะรูปช้าง ส่วนสัตว์อื่นๆสูญหายไป

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นรูปหล่อเต็มพระองค์ในพระอริยาบทประทับนั่ง เมื่อแล้วเสร็จได้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่หน้าวัดใหญ่อินทรารามวรวิหาร เพื่อเป็นอนุสรณ์และเตือนใจให้อนุชนรุ่นหลังได้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ทรงมีต่อชาวชลบุรีและชาวไทย

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานวัดใหญ่อินทราราม ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๙ ตอนพิเศษ ๑๒๙ ง ลงวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๔๕ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๖ ไร่ ๒ งาน ๗๔ ตารางวา

วัดบางพระวรวิหาร

ตั้งอยู่เลขที่ ๑๕๗ ก หมู่ ๒ บ้านบางพระ ตำบลบางพระ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี เป็นวัดเก่าแก่สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) พระครูวรกันทราจารย์ เจ้าอาวาสวัดบางพระวรวิหารได้ถวายพระพรว่า ที่วัดนั้นพระอุโบสถชำรุดเครื่องบนผุไปหามีผู้ใดบูรณปฏิสังขรณ์ไม่ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดีจ่ายเงินภาษีเข้าสถาปนาให้งามดีขึ้น เปลี่ยนเครื่องบนเสียใหม่ และเสริมผนังขึ้นไปอีก ๒ ศอก ต่อมุขหลังออกไป และสร้างพระเจดีย์ขึ้นด้านหลังพระอุโบสถองค์หนึ่ง สูง ๕ วา ปัจจุบันพระอุโบสถหลังเก่าถูกรื้อออกไป และสร้างพระอุโบสถใหม่ขึ้นในตำแหน่งเดิม โดยเริ่มก่อสร้างในเดือนพฤศจิกายน ๒๕๐๗ แล้วเสร็จสมบูรณ์ในเดือนธันวาคม ๒๕๑๐ ต่อมาในวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงยกช่อฟ้าอุโบสถ และทรงปลูกต้นไม้ ณ วัดบางพระวรวิหาร จังหวัดชลบุรี วัดบางพระวรวิหารในปัจจุบันมีเนื้อที่ ๗ ไร่ ๑ งาน ๔๐ ตารางวา ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งหลังสุด เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗ เขตวิสุงคามสีมา กว้าง ๘ เมตร ยาว ๒๑.๔๐ เมตร

พระเจดีย์วัดบางพระวรวิหาร

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ ได้แก่ ***พระเจดีย์*** ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงลังกาหรือทรงระฆัง ก่ออิฐถือปูนทาสีทอง ฐานชั้นล่างสุดเป็นฐานบัวแปดเหลี่ยม รองรับฐานบัวกลม ถัดขึ้นไปเป็นมาลัยเถา ๓ ชั้น และบัวปากระฆังรองรับองค์ระฆังกลมขนาดเล็ก ส่วนยอดเจดีย์มีบัลลังก์สี่เหลี่ยมและเสาหานรองรับปล้องไฉน และปลียอดยอดบนสุดเป็นลูกแก้วหรือเม็ดน้ำค้างกลม ศิลปะรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๔

หอสวดมนต์ สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ลักษณะเป็นเรือนไม้แบบขนมปังขิง ๒ ชั้น ผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดความกว้าง ๘ เมตร ความยาว ๑๔ เมตร หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ชายคามีครีบไม้ฉลุลายตกแต่ง หน้าจั่วทางด้านตะวันออกและตะวันตกมีไม้แกะสลักเป็นตราพระมหาพิชัยมงกุฎ และราชสีห์อัญเชิญฉัตร ๕ ชั้น อยู่ด้านข้าง ตกแต่งทั้งสองด้าน ตัวอาคารยกพื้นสูงมีการก่ออิฐถือปูนเป็นห้องด้านล่าง ชั้นแรกของหอสวดมนต์ฝาเป็นไม้กระดานตีชิดแนวนอน มีช่องหน้าต่างจำนวนมาก บานหน้าต่างไม้แบบเปิดออกด้านเดียว ชั้นบนมีเฉลียงรอบตัวอาคาร เสาและลูกกรงระเบียงเป็นไม้กลึงขนาดเล็กตกแต่งอย่างงดงาม ฝาเป็นไม้กระดานตีทับแนว นอนมีคอสองเป็นช่องลมลายฉลุทางด้านตะวันออกและตะวันตกมีประตูเข้า-ออกด้านละ๒ ประตู ด้านเหนือ-ใต้มีประตูเข้า-ออกด้านละ ๓ ประตู บานประตูไม้ กรอบวงกบประตูด้านบนมีช่องแสงกระจก

หอสวดมนต์ วัดบางพระวรวิหาร

กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน วัดบางพระวรวิหาร ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๑๙ ตอนพิเศษ ๑๒๙ ง ลงวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๔๕ พื้นที่โบราณสถานประมาณ ๓ ไร่ ๒ งาน ๖๖ ตารางวา